

Wijsgerige Reflecties VI

Emanuel Rutten

Contents

1	2021	5
1.1	augustus	5
1.1.1	Een kwantitatieve retorica? (2021-08-03 21:11)	5
1.1.2	Een dwarsdoorsnede van het tweeluik (2021-08-08 14:19)	5
1.1.3	De ouden (2021-08-22 22:40)	6
1.1.4	Antinomieën bij Gorgias en Kant (2021-08-28 18:04)	6
1.1.5	Boek VIII-XII van de Institutio Oratoria van Quintilianus: overwegingen en citaten (2021-08-30 14:36)	6
1.2	september	22
1.2.1	Antapodosis (2021-09-02 19:50)	22
1.3	oktober	22
1.3.1	Wat is het subject van het predicaat 'overtuigend'? (2021-10-09 13:26)	22
1.3.2	Climax (2021-10-16 10:18)	23
1.3.3	Ritmische patronen (2021-10-24 16:42)	24
1.4	november	25
1.4.1	Zes soorten strijdvrage (2021-11-21 22:23)	25
1.5	december	26
1.5.1	God's necessary existence, the even weaker principle of sufficient reason and origin essentialism (2021-12-04 10:05)	26
1.5.2	Negen Godsargumenten op een rij (2021-12-06 12:05)	27
1.5.3	Een ethisch-retorisch dilemma voor advocaten (2021-12-18 19:34)	28
1.5.4	Passend spreken (2021-12-18 19:37)	29
1.5.5	A Chinese-Taiwanese academic response to the modal-epistemic argument (2021-12-19 11:17)	30
1.5.6	De rede en het goede leven (2021-12-21 15:23)	30
1.5.7	Is God deugdzaam? (2021-12-24 00:59)	31
1.5.8	Een taxonomie van retorische handgebaren (2021-12-24 18:08)	32
1.5.9	Reduceert het recht retorica tot redeneerleer? (2021-12-25 15:51)	33
1.5.10	Decorum (2021-12-25 23:28)	33
1.5.11	Conspiracy theories and bad theology (2021-12-27 12:29)	34
1.5.12	A Way of Intellectually Responsibly Trusting Theism (2021-12-30 19:15)	35
1.5.13	Het religieuze als odyssee (2021-12-31 19:00)	35
2	2022	37
2.1	januari	37
2.1.1	Nieuwe collegereeks voor Symbolische leven I (2022-01-10 21:57)	37
2.1.2	Het ontologisch Godsargument van Pruss (2022-01-14 01:04)	39
2.1.3	Verschil moet er zijn: Een beknopte versie van het semantisch argument (2022-01-31 00:44)	39

2.2 februari	40
2.2.1 Heraclitus en het semantisch argument: een metafysische bezinning op de aard van het zijn (2022-02-11 08:14)	40
2.2.2 Het Platonisme is een theïsme - column voor filosofisch tijdschrift Sophie (2022-1) (2022-02-13 12:09)	41
2.2.3 Klassieke retorica, Plato, de-wereld-voor-ons en het semantisch argument (2022-02-23 19:22)	42
2.2.4 Waarom bij Aristoteles de vormen niet alleen in de dingen zijn (2022-02-27 13:51)	42
2.3 maart	43
2.3.1 Modi van sterven (2022-03-02 21:54)	43
2.3.2 Opkomst, ondergang en terugkeer van de parallellie tussen denken en zijn (2022-03-10 23:56)	44
2.3.3 Gedachte-experiment (2022-03-20 14:44)	44
2.3.4 Verschil moet er zijn - column voor filosofisch tijdschrift Sophie (2022-2) (2022-03-26 18:29)	44
2.4 april	45
2.4.1 Workshop 'wereldbeelden' (2022-04-15 20:19)	45

1. 2021

1.1 augustus

1.1.1 Een kwantitatieve retorica? (2021-08-03 21:11)

In een rechtzaak heeft de aanklager argumenten a_i voor het schuldig zijn van de beklaagde. Hierbij behoort i tot een indexverzameling I van de vorm $\{1, \dots, n\}$ voor een zeker natuurlijk getal n groter dan of gelijk aan 1. De verdediger van de beklaagde beschikt voor iedere i in I over een objectie v_i waarbij v_i concludeert dat a_i faalt óf zelfs indien succesvol de beklaagde niet schuldig maakt. Laat $e(a_i)$ en $e(v_i)$ staan voor de “epistemische sterkte” van respectievelijk argument a_i en objectie v_i . De notie van epistemische kracht wordt hier primitief gelaten. Wat is in deze rechtzaak retorisch gezien de meest indrukwekkende objectie van de verdediger? De retorisch indrukwekkendste objectie van de verdediging lijkt v_{i^*} waarbij i^* zodanig gekozen is dat $e(v_{i^*}) + e(a_{i^*}) = \max \{ e(v_i) + e(a_i) : \text{voor alle } i \text{ in } I \text{ met } e(v_i) \geq e(a_i) \}$. Hierbij wordt aangenomen dat er tenminste een v_i is met $e(v_i) \geq e(a_i)$. Er zijn echter alternatieven. Laat me er twee noemen. Volgens het eerste alternatief is de retorisch indrukwekkendste objectie v_{i^*} waarbij i^* zodanig gekozen is dat $e(v_{i^*}) - e(a_{i^*}) = \max \{ e(v_i) - e(a_i) : \text{voor alle } i \text{ in } I \}$. Het tweede alternatief laat zich iets lastiger formuleren. Beschouw de verzameling $J = \{ j : e(a_j) = \max \{ e(a_k) : \text{alle } k \text{ in } I \text{ waarvoor } e(v_k) \geq e(a_k) \} \}$. De retorisch indrukwekkendste objectie volgens dit tweede alternatief is dan v_{j^*} waarbij j^* zodanig gekozen is dat $e(v_{j^*}) = \max \{ e(v_j) : j \text{ in } J \}$. Hier is de gedachte dat de objectie die retorisch het meest indrukwekkend is, betrekking moet hebben op een van de epistemisch sterkste argumenten van de aanklager.

1.1.2 Een dwarsdoorsnede van het tweeluik (2021-08-08 14:19)

In mijn tweeluik *Het Retorische Weten* komen verschillende thema's aan de orde. Voorbeelden hiervan zijn naast retorica het sublieme, liefde, lijden, en specifieke systematisch-metafysische en fenomenologische vraagstukken. Andere belangrijke thema's betreffen het evalueren van wereldbeelden, mijn semantisch argument, mijn wereld-voor-ons kennisleer, niet-feitelijke waarheden, en de vraag naar de status van de metafysica als zodanig. Hieronder vermeld ik de belangrijkste gedeeltes die op laatstgenoemde thema's betrekking hebben. Voor wat betreft het eerste deel gaat het dan om blz. 43-62 (over mijn wereld-voor-ons kennisleer), blz. 131-142 (het evalueren van wereldbeelden), blz. 185-192 (het semantisch taalargument en de implicaties daarvan voor ons wereldbeeld), en blz. 243-244 over esthetica en metafysica. In het tweede deel betreft het blz. 7-16 (over niet-feitelijke waarheden), blz. 17-36 (over pre-socratische wijsheid), blz. 119-130 (over metafysica), blz. 181-186 (sleuteltekst en leidraad omdat veel elementen hierin terugkomen), blz. 257-259 (wederom over niet-feitelijke waarheid), blz. 267-268 (over retorica en de grote vragen), en blz. 274-275 (wederom over mijn wereld-voor-ons kennisleer), blz. 275-276 (over twee verbanden tussen de-wereld-voor-ons kenleer en het semantisch argument), en tenslotte blz. 277-279 (over vier wijzen van spreken over de-wereld-voor-ons).

1.1.3 De ouden (2021-08-22 22:40)

De ouden wisten zich nog omringd door ongerepte wilde natuur waarvan de wortels reikten tot aan het begin der tijden. Men bewoonde een wereld waarin dat begin voelbaar aanwezig was. Die levenservaring kennen wij niet meer. Ze ging in de afgelopen twee millennia voorgoed verloren.

1.1.4 Antinomieën bij Gorgias en Kant (2021-08-28 18:04)

Gorgias toont in *Over het niet-zijnde of over de natuur* aan dat er antinomieën ontstaan als we een 'zijnde op zichzelf' aannemen. Kant concludeert op grond van soortgelijke antinomieën dat dat zijnde onkenbaar is. Gorgias concludeert daarentegen dat zo'n zijnde er niet is. Pas daarna betoogt hij dat als het er toch is, het onkenbaar is. Beiden beperken op grond van voorgaande het toepassingsbereik van de menselijke rede tot het domein van de verschijnselen, alhoewel Gorgias het fenomenale domein onvergelijkbaar veel ruimer invult dan Kant. En zoals volgens Gorgias de fenomenale wereld een schepping is van de menselijke logos op grond van binnenkomende primaire indrukken zoals kleur en smaak, is volgens Kant de fenomenale wereld een mentale constructie van het menselijk verstand op grond van binnenkomende prikkels.

1.1.5 Boek VIII-XII van de *Institutio Oratoria* van Quintilianus: overwegingen en citaten (2021-08-30 14:36)

Wat Aristoteles met zijn *Organon* niet lukte is Quintilianus met zijn *Institutio Oratoria* wel gelukt: een eind maken aan een heel vakgebied door het zo goed als volledig te voltooien. Hieronder volgt een overzicht van overwegingen en opvallende citaten bij het lezen van de laatste vijf boeken van de *Institutio*. Dit overzicht wordt steeds bijgewerkt zolang mijn Quintilianus werkgroep loopt. Overwegingen en citaten bij de eerste zeven boeken zijn [1]hier bijeengebracht.

Overwegingen

1. De verwoording raakt bij Quintilianus aan de vinding. Constructen als enthymeem, analogie, amplificatie, afzwakking, aanschouwelijkheid, tautologie en sententie vinden we bij beide. Vorm en inhoud lopen zo in elkaar over en worden uiteindelijk zelfs één. De orator ontsluit beide tegelijkertijd. Vorm is inhoud. Inhoud vorm.
2. Een "omgekeerde copernicaanse wending" avant la lettre bij Quintilianus: men dient de woorden aan zijn onderwerp aan te passen in plaats van een onderwerp te zoeken bij zijn woorden. (p. 405)
3. De oorspronkelijke betekenis van enthymeem is uit tegengestelden bestaande gemoedsoverweging. Als gevoelsantithese is ze zowel middel tot verfraaiing als oorsprong van het argumenteren. Verfraaiing en argumentatie gaan immers beide terug op het aanwijzen van treffende contrasten.
4. Door twitter heeft de 'sententia' een onvoorziene comeback gemaakt. De klassieke sententiënleer zoals beknopt beschreven in boek VIII van Quintilianus kan zo op twitter worden toegepast.

5. Quintilianus maakt onderscheid tussen drie soorten woordgebruik. Wanneer wij woorden gebruiken om te verwijzen naar dingen waar deze woorden normaal gesproken naar verwijzen, dus wanneer wij eigennamen van dingen gebruiken, is sprake van eigenlijk woordgebruik. In het geval van eigenlijk woordgebruik wordt uiteraard de eigenlijke betekenis van de gebruikte woorden gehanteerd. Eigenlijk woordgebruik veroorzaakt helderheid. Oneigenlijk woordgebruik betreft woordgebruik dat niet eigenlijk is. Quintilianus onderkent twee vormen van oneigenlijk woordgebruik. Het kan gaan om overdrachtelijk woordgebruik waarbij treffende, passende of noodzakelijke metaforen ingezet worden. Hoewel in dit geval woorden gebruikt worden om naar dingen te verwijzen waar deze woorden normaal gesproken niet naar verwijzen, dus hoewel in dit geval geen eigennamen van dingen gebruikt worden, is de gehanteerde betekenis van de woorden niet oneigenlijk. Quintilianus spreekt in dit verband zelfs van het hanteren van de eigenlijke betekenis van de gebruikte woorden. Deze vorm van oneigenlijk woordgebruik veroorzaakt fraaiheid. Daarnaast is er oneigenlijk woordgebruik waarbij oneigenlijke betekenissen gehanteerd worden. Deze vorm van oneigenlijk woordgebruik is volgens Quintilianus ongepast, misplaatst en zelfs een vorm van misbruik. Eigenlijk woordgebruik heeft overigens altijd betrekking op gangbare woorden. Gebruik van een niet gangbare eigennaam voor een ding is dus geen eigenlijk woordgebruik.

6. Bij zijn bespreking van stijlmiddelen tot verfraaiing noemt Quintilianus op enig moment het middel van de bondigheid. Het is mooi indien we meer in minder woorden weten te vervatten. Direct hierna noemt hij de emfase. De emfase ligt in het verlengde van de bondigheid omdat in het geval van de emfase een woord wordt gebruikt dat meer zegt dan het woord normaal gesproken zegt. Denk aan "De Grieken zijn in het paard afgedaald" (daarmee aangevend hoe groot het paard wel niet is), "Hij is een mens", "Wees een man!" of "Er moet geleefd worden". De bondige uitdrukking en de emfase zijn voorafschaduwingen of zelfs proto-vormen van het stijlmiddel van de amplificatie omdat ze vermeerderen, vergroten dan wel versterken. In amplificatie en afzwakking is volgens Quintilianus zelfs de kracht van de redenaar gelegen. Vrijwel direct na de introductie van de stijlmiddelen van de bondigheid en emfase behandelt hij dan ook de verschillende manieren waarop een redenaar door stijl kan amplificeren. Een van deze manieren is amplificatie door deductie. Door bijvoorbeeld te zeggen dat twee mannen met moeite het pantser van Demoleos op hun schouders konden dragen, wordt voor de toehoorder direct duidelijk dat Demoleos erg groot geweest moet zijn. Quintilianus merkt in dit verband terecht op dat dit lijkt op de emfase. Maar, zo stelt hij, emfase geeft te denken op grond van een woord, terwijl amplificatie door deductie dat doet op grond van feiten.

7. Oorspronkelijk betekende 'sententia' innerlijke gewaarwording. Een sententia betrof een zaak van het hart, een hartstocht, en had dan ook betrekking op de lichamelijke- of beter de gemoedskant van de mens. Deze innerlijke gewaarwordingen werden na verloop van tijd meer geestelijk begrepen als mentale voorstellingen. Sententiën werden zo een zaak van de geest. Ze werden dan ook vanaf een bepaald moment begrepen als meningen of inzichten. Een sententie kwam bekend te staan als een kernachtige gedachte gebaseerd op een gevoel of gewaarwording. En waar geest is, is woord. De betekenis van 'sententia' verschoof zo naar het woordelijk uitspreken van de kernachtige gedachte. Sententiën werden anders gezegd verwoorde gemoedsoverwegingen. Het enthymeem is dan ook de sententie bij uitstek. De nadruk kwam vervolgens te liggen op het uitgesprokene, op het verwoorde, en in het verlengde daarvan werden sententiën vooral ook begrepen als aforismen, briljante uitspraken of pakkende spreuken.

8. De retorica van Quintilianus steunt op Cicero die grotendeels is gevormd door de retorica die Isocrates van zijn leraar Gorgias overnam. Ook Aristoteles is met zijn op pathos,

stijl en ethos gebaseerde waarschijnlijkheidsretorica schatplichtig aan Gorgias. Meer dan hij toegeeft.

9. Quintilianus spreekt in Boek VIII tussen neus en lippen door over "sprekers die in een niet al te grijs verleden nog 'voorwaar' zeiden" en even daarvoor over "het vallen van de woorden van het kruis". Zou hij hier een bepaalde spreker op het oog hebben zonder hem te noemen?

10. Tot de verwoording behoren ook de *gedachtefiguren* zoals ironie, de retorische vraag en de apostrofe. Maar volgens Quintilianus rekenen sommigen ook de vergelijking en het syllogisme tot de gedachtefiguren, hetgeen nogal radicaal is omdat zo bewijsmiddelen stijlmiddelen worden.

11. In boek IX van zijn *Institutio Oratoria* behandelt Quintilianus de gedachte- en woordfiguren. De woordfiguren vallen uiteen in grammaticale en retorische woordfiguren. Deze laatste splitst hij vervolgens uit in die welke op toevoeging, op weglating, op klank- en woordspel, en op antithese gebaseerd zijn. De climax betreft een retorische woordfiguur gebaseerd op toevoeging. Quintilianus geeft als eerste voorbeeld een claim van Demosthenes uit zijn *Kransrede*: "Want het is niet zo dat ik het wel gezegd, maar niet opgeschreven heb, niet dat ik het wel opgeschreven, maar het gezantschap niet op me genomen heb, niet dat ik wel het gezantschap op me genomen, maar de Thebanen niet heb kunnen overtuigen." Wat claimt Demosthenes hier eigenlijk? Laten we dit eens logisch analyseren. Beschouw de proposities 'Ik heb het gezegd', 'Ik heb het opgeschreven', 'Ik heb het gezantschap op mij genomen', en 'Ik heb de Thebanen kunnen overtuigen'. Laten we deze proposities achtereenvolgens aanduiden met P, Q, R en S. De claim van Demosthenes luidt dan als volgt: (P en Q) en (Q en R) en (R en S). Aangenomen dat wat hij claimt waar is, zijn elk van de conjuncten van zijn claim waar. We krijgen zo dus (P en Q)=1, (Q en R)=1, en (R en S)=1. Hieruit volgt dat (P en Q)=0, (Q en R)=0, en (R en S)=0. We mogen redelijkerwijs aannemen dat hij het op z'n minst gezegd heeft, zodat P waar is. Kortom, P=1. Uit (P en Q)=0 volgt dan Q=0 en dus dat Q=1. De propositie Q is dus eveneens waar. Evenzo volgt dan dat R=0 en dus dat R=1. En net zo dat S=1. Demosthenes claimt dus dat hij het gezegd heeft, opgeschreven heeft, het gezantschap op zich genomen heeft, en de Thebanen heeft kunnen overtuigen. Wel dienen we aan te nemen dat hij het inderdaad gezegd heeft. Want zo niet, dan is P onwaar. Uit (P en Q)=0 valt de waarheidswaarde van Q dan niet af te leiden. Met P=0 is de conjunctie immers ongeacht de waarheidswaarde van Q onwaar. Evenmin kunnen we dan de waarheidswaarde van R en S bepalen. De presuppositie dat hij het gezegd heeft is dus essentieel.

12. Na het mooie aan de *Ad Herennium* ontleende voorbeeld "Zijn energieke instelling bereidde Africanus moed, zijn moed roem, en zijn roem rivalen" van een climax, geeft Quintilianus een voorbeeld van een climax van Calvus: "De processen wegens knevelarij zijn dus niet erger verstoord dan die wegens hoogverraad, die wegens hoogverraad niet erger dan die op grond van de wet van Plautius, die op grond van de wet van Plautius niet erger dan die wegens corruptie, en die wegens corruptie niet erger dan die op grond van welke wet dan ook." Ook hier is logisch iets aardigs aan de hand. Laat V(p) de mate zijn waarin processen van type p verstoord zijn. Er volgt dan voor alle p dat $V(\text{knevelarij}) \leq V(\text{hoogverraad}) \leq V(\text{Plautius}) \leq V(\text{corruptie}) \leq V(p)$. Neem nu $p = \text{knevelarij}$. We krijgen dan $V(\text{knevelarij}) \leq V(\text{hoogverraad}) \leq V(\text{Plautius}) \leq V(\text{corruptie}) \leq V(\text{knevelarij})$. De processen wegens knevelarij, hoogverraad, de wet van Plautius, en corruptie zijn allemaal even erg verstoord. De climax betreft dus wel het woord, maar niet de gedachte, wat goed past bij een woordfiguur.

13. De verwoording draagt naast haar bijdrage aan het uitdrukken van ethos en pathos ook rechtstreeks bij aan het overtuigen. Er zijn drie wijzen waarop de stijl direct het overreden dient. Allereerst zorgt een geschikte stijl voor duidelijkheid en transparantie. Dit is van groot belang omdat helder en begrijpelijk taalgebruik een noodzakelijke voorwaarde is voor het overtuigen. Bovendien draagt duidelijkheid hoe dan ook in zichzelf bij aan het overtuigend zijn. In de tweede plaats leidt een passende uitdrukkingswijze tot fraaiheid. Dit is eveneens van belang. Mooi, schoon, aantrekkelijk en enigzins dichterlijk taalgebruik is immers aangenaam en het aangename ondersteunt het overtuigende. Een fraaie verwoording leidt ook tot een charmante, levendige, kleurrijke en sprankelende stijl, en tot een verrassende, opmerkelijke, enigszins ongewone en spannende uitdrukkingswijze. Beide scheppen genoeg en dragen dus eveneens bij aan het overreden. Een fraaie stijl is ook afwisselend en dus wederom prettig en zo overtuigend. Ten derde maakt een goede stijl betekenisvol, nadrukkelijk, indringend, intens en krachtig taalgebruik mogelijk, wat versterkt en zo ook het overtuigende ten goede komt. Tenslotte moet het middels woordkeuze en woordschikking zorgdragen voor een aangename vaart, vloeiende stroming, muzikale ritmiek, aansprekende melodie, en hechte continuïteit genoemd worden. Uiteindelijk zijn er dus zes manieren waarop de verwoording bijdraagt aan het overtuigen. Voor een aantal van deze manieren geldt dat de verwoording dit mede doet door het scheppen van genoeg. Naast het aangename dient in een aantal gevallen toch ook het trekken en vasthouden van de aandacht van de toehoorder genoemd te worden. Wie geen aandacht meer heeft raakt immers hoe dan ook niet overtuigd.

14. De redenaar dient ook kennis te bezitten van het volledige systeem van dichterlijke metra en muzikale ritmen. Houdt het dan nooit op?

15. Zoals het enthymem een retorisch syllogisme is, en het paradeigma een retorische inductie, zo moet volgens Quintilianus het ritmisch patroon van een redevoering een retorisch ritme zijn.

16. De vijf taken van de redenaar zijn vinden, ordenen, verwoorden, onthouden en voordragen. Het verwoorden betreft de stijl en valt uiteen in foutloos, helder, fraai en gepast taalgebruik. Quintilianus bespreekt in het kader van de verfaaiing een groot aantal verschillende methoden en technieken. Nadat hij is ingegaan op verfraaiing op het niveau van afzonderlijke woorden en zinsniveau, bespreekt hij achtereenvolgens sententiën, tropen en figuren. De figuren vallen uiteen in denk- en woordfiguren. Nog altijd in het kader van de fraaiheid gaat hij aan het eind van boek IX in op de woordschikking. De redenaar dient ervoor te zorgen dat de woorden op de juiste plaats staan en zo een hecht geheel vormen. Woordschikking is van belang om te komen tot een samenhangende manier van spreken. Een oratie moet soepel verlopen. De woorden moeten vloeiend in elkaar grijpen. Door woorden soepel op elkaar te laten aansluiten ontstaat continuïteit en vormt de oratie een vervlochten structuur en heeft zij een hechte gebonden textuur. Zinsbouw draagt zo bij aan genoeg, kracht en vaart van de rede. De woordschikking maakt daarmee eveneens het oproepen van verschillende stemmingen mogelijk. Zinsbouw valt vervolgens uiteen in volgorde, verbinding en ritmische patronen. De ritmische patronen betreffen de muzikale woordschikking. De muzikale rangschikking van de woorden vormt het belangrijkste onderdeel van de zinsbouw. Cicero meent volgens Quintilianus zelfs dat de gehele woordschikking een kwestie van ritmische patronen is. We dienen als redenaar te streven naar een ritmische samenhang en deze samenhang betreft het *retorisch* ritme van een rede. In de retorica dienen we op specifiek retorische wijze met ritme om te gaan. Retorica is immers geen dichtkunst. De ritmische schikking moet afwisselend zijn en Quintilianus werkt een groot aantal overwegingen van ritmische aard uit om tot een geslaagde muzikale woordschikking te komen.

17. Korte en lange lettergrepen zijn onvermijdelijk. Ze zijn noodzakelijk voor het spreken. Lettergrepen vormen het materiaal van versvoeten. Een versvoet bestaat volgens Quintilianus uit maximaal drie lettergrepen. In de traditie wordt echter ook uitgegaan van versvoeten die uit meer dan drie lettergrepen bestaan. Een versvoet wordt gekenmerkt door een geordend patroon van korte (.) en lange (-) lettergrepen. Voorbeelden zijn de spondee (-), choreus of trochee (-.), pyrrichius (..), jambe (-.), amfibrachys (-.-), dactylus (-..), anapest (-.-), amfimacron of creticus (-.-), molossus (—), bacchius (-.), palimbacchius (-.), trochee of tribrachys (...), paeon (-... of ...-), dochmius (-.-) en dichoreus (..... of -.-). De paeon is een samenstelling van choreus en pyrrichius, de dochmius van bacchius en jambe, en de dichoreus betreft een dubbele trochee. Een korte lettergreep betreft één tijdseenheid en een lange lettergreep twee. Iedere versvoet heeft een tijdsverhouding. De tijdsverhouding van een versvoet betreft de verhouding tussen de tijdsduren van de twee helften van de versvoet. Dactylus (-..) heeft 1:1, anapest (-.-) heeft 1:1, spondee (-) heeft 1:1, paeon (-...) heeft 1:1.5, jambe (-.) heeft 1:2, en choreus (-.) heeft 1:2 als tijdsverhouding. Twee versvoeten zijn ritmisch equivalent als de tijdsverhoudingen van beide gelijk zijn. Een ritmisch patroon bestaat uit een variabel aantal ritmisch equivalente versvoeten. De verhouding tussen de tijdsduur van de twee elementen van elke versvoet blijft in het ritmisch patroon constant, terwijl het er voor een ritmisch patroon niet toe doet indien in de ene versvoet de korte lettergrepen aan de lange voorafgaan en in een andere de lange juist op de korte volgen. Evenmin kent een ritmisch patroon een vaste lengte. Een ritmisch patroon is dan ook geen poëtisch metrum. Een metrum bestaat uit een vast aantal versvoeten van hetzelfde type. Ritmische patronen kennen slechts een vaste tijdsverhouding en daarmee tijdsduur van de versvoeten, terwijl in een metrum ook het type versvoet en het aantal versvoeten vastligt. Kortom, ieder metrum is een ritmisch patroon, maar een ritmisch patroon hoeft nog geen metrum te zijn. Een versregel van een gedicht wordt ook wel een vers genoemd. Elk vers van een gedicht beantwoordt aan hetzelfde metrum. Alle versen van een gedicht bestaan dus uit hetzelfde aantal versvoeten van hetzelfde type. Een hexameter is een versregel met zes versvoeten en een trimeter betreft een versregel met drie versvoeten. Een jambische trimeter wordt dan gecodeerd als .-.- en een jambische hexameter als zes elkaar opvolgende jamben. Hoewel iedere redevoering een duidelijk, herkenbaar en afwisselend retorisch ritme dient te hebben, is het zeker niet de bedoeling de redevoering in een metrisch keurslijf te wringen. Zoiets is zelfs afschuwelijk volgens Quintilianus. Retorica is geen dichtkunst.

18. De vervlochten samenhangende verwoordingsstructuur bestaat enerzijds uit lettergrepen en versvoeten, en anderzijds uit de grotere gehelen die uit versvoeten gevormd worden. Deze grotere gehelen betreffen achtereenvolgens woorden, zinsneden, leden en volzinnen. Een zinsnede (komma met als meervoud 'kommata') is een korte samenhangende groep van woorden. Een zinsnede is een gedachte die wordt afgesloten zonder dat een ritmisch patroon geheel gevuld is. Een zinsnede is dus geen ritmische eenheid. Een lid (kolon met als meervoud 'kola') wordt ook wel geleiding genoemd en bestaat uit meerdere zinsneden. Een lid is een gedachte die wordt afgesloten als ritmische eenheid. Toch vormt een lid een brokstuk van een groter geheel. Ze heeft op zichzelf geen *volwaardige* betekenis. Zinsneden en leden zijn dus incompleet. Ze behoeven een afronding. Deze afronding vindt plaats in de periode. Een periode is een afgeronde samengestelde volzin en bestaat uit meerdere leden. Quintilianus geeft aan dat een periode tenminste twee leden bevat en gemiddeld vier leden telt. De periode rondt een gedachte geheel af. Ze voltooit de gedachte. Een volzin mag volgens Quintilianus niet onmatig lang zijn. Het geheugen moet haar immers kunnen vasthouden.

19. Quintilianus geeft een groot aantal regels voor het retorisch ritme. Sommigen staan

min of meer op zichzelf en andere maken onderdeel uit van een groep gelijksoortige ritmische regels. Een eerste groep ritmische regels betreft de relatie tussen enerzijds (het begin en eind van) een vers en anderzijds (het begin en eind van) een volzin. Een complete versregel in een redevoering is niet ritmisch. Het begin van een vers aan het begin van een volzin en het eind van een vers aan het eind van een volzin (clausula) is evenmin ritmisch. Het begin van een vers aan het eind van een volzin (clausula) en het eind van een vers aan het begin van een volzin is juist wel ritmisch. Een tweede groep ritmische regels gaat over de vraag welke versvoeten al dan niet ritmisch zijn dan wel, eventueel in combinatie met andere versvoeten, al dan niet in een bepaalde volgorde ritmisch samengaan. Laat R staan voor ritmisch geslaagd, R # voor ritmisch slecht, B voor een geslaagd ritmisch begin van een zin, B # voor een slecht ritmisch begin van een zin, E voor een geslaagd ritmisch einde van een zin, en E # voor een slecht ritmisch einde van een zin. Laat (v, w, z) een geordende reeks versvoeten zijn. Laat tenslotte v* en w* constanten zijn die verwijzen naar bepaalde versvoeten, zoals bijvoorbeeld jambe, choreus of creticus. Quintilianus geeft dan regels van onder andere de volgende typen: R(v*), R #(v*), R(v*,w*), R #(v*,w*), B(v*), B #(v*), E(v*) en E #(v*). Maar ook complexere regels zoals 'Voor alle v, als R(v*,v) dan R(w*,v)' of 'Voor alle v, als R #(v,v*) dan R #(v,w*)'. En, wanneer we R, R #, B, B #, E en E # opvatten als maten, ritmische regels zoals R(v*)>R(w*), R #(v*)>R #(w*), B(v*)>B(w*), B #(v*)>B #(w*), E(v*)>E(w*), E #(v*)>E #(w*), R(v*,w*)>R(v*,z*), R #(v*,w*)>R #(v*,z*) en bijvoorbeeld 'Voor alle v, R(v,v*)>R(v,w*)'.

20. Quintilianus geeft eveneens een groep ritmische regels die lange en korte lettergrepen, en in het verlengde daarvan bepaalde versvoeten, koppelen aan manieren van spreken en bestanddelen van een rede. Korte lettergrepen maken een redevoering vlug en beweeglijk. Dit sluit goed aan bij een partitie omdat deze gebaat is bij vaart. Alledaags taalgebruik en felle en flitsende argumentaties lenen zich ook voor korte lettergrepen. Dit laatste mede omdat het felle snelt. In het geval van argumentaties gaat het beter gezegd om een combinatie van korte en lange lettergrepen waarbij de korte lettergrepen in de meerderheid zijn. Argumenten moeten namelijk eveneens kracht uitstralen. Een voortdurende aaneenrijging van korte lettergrepen leidt tot teveel vaart en een jachtig springerig spreken. Dit dient vermeden te worden. Lange lettergrepen zijn vergeleken bij korte voller van tijdsduur, vergroten de stabiliteit en verlenen gewicht en zwaarte aan de rede. Lange lettergrepen zijn dan ook geschikt voor ernstige en verheven rededeelten. Dit laatste mede omdat het verhevene schrijdt. Ook gedempte passages vragen om langzame versvoeten en dus lange lettergrepen. De uiteenzetting vereist doorgaans tragere versvoeten en dus eveneens lange lettergrepen. Een feitenrelaas moet immers de feiten inprenten en daarbij past geen haast. We moeten indringend spreken en daarvoor zijn lange lettergrepen beter geschikt. Bij indringend praten past overigens ook dat we onze gedachten per lid en per zinsnede presenteren, zodat de toedracht uit langere leden moet bestaan. Teveel lange lettergrepen maken een rede traag en loom. Al met al hebben lange lettergrepen het meeste gezag en korte de meeste vaart. Wat ons spreken aan snelheid wint, verliest het aan waardigheid. Een spondee (-) is risicovol omdat overdadig gebruik ervan een rede overmatig traag kan maken, terwijl inzet van de trochee (...) juist tot een te snelle en jachtige rede kan leiden. Het ritme van de paeon (-...) en dactylus (-..) wordt daarentegen getemperd door het naast elkaar voorkomen van lange en korte lettergrepen. Quintilianus vult aan dat een stijging van korte naar lange lettergrepen indringend is. Een daling van lange naar korte is luchtiger. Zware passages in tragedies worden door spondee (-) en jambe (-) gekenmerkt, terwijl in komedies de choreus (-) meer voorkomt. Harde en kwaadaardige passages bevatten meestal jamben vanwege de stijging van korte naar lange lettergrepen.

21. Figuren en dan met name gedachtefiguren lijken iets heimelijks te hebben. Ze hebben

iets bedekts of onopgemerkt dat impliciet wil blijven. Zo geeft Quintilianus aan dat volgens veel moderne auteurs de term 'figuur' uitsluitend wordt gereserveerd voor taalgebruik of verschijnselen waarbij we de toehoorders iets anders willen laten denken dan we zeggen. Iets is volgens deze auteurs pas een figuur indien de spreker voorwendt iets anders te zeggen dan hij zegt. Een figuur bevat dan sluiks een verborgen betekenis die de toehoorders zelf moeten ontdekken. Wanneer wij ons beperken tot de gedachtefiguren, dan geldt dit inderdaad voor de emfase. Dit is volgens Quintilianus een vorm van indirect spreken. De orator spreekt in bedekte termen in plaats van vrijuit en legt daarbij allerlei "zijpaadjes en omwegen" af. (p. 463). De redenaar zegt iets anders dan bedoeld wordt. Hoewel sommigen menen dat de tegenpartij deze figuren moet "ontmaskeren, zoals verborgen kwetsuren opengesneden worden." (p. 465) merkt Quintilianus op dat "men er vaak beter aan doet om, als teken van rein geweten, net te doen of men ze niet eens heeft opgemerkt." (p. 465) Maar "als het aantal figuren echter zo groot is dat we er niet meer omheen kunnen, dan moeten we eisen dat de tegenpartij, als ze durft, openlijk op tafel legt wat ze met al die insinuaties nu eigenlijk bedoelt; en dat ze onmogelijk kan verlangen dat de rechters niet alleen begrijpen, maar ook geloven wat ze zelf niet eens hardop durft te zeggen." (p. 465). Of neem de ironie. Men zegt hierbij precies het tegenovergestelde van wat men bedoelt. De ironie als gedachtefiguur verschilt volgens Quintilianus zelfs van de ironie als troep omdat "de troep doorzichtiger is: hoewel de troep iets anders zegt dan hij denkt, is het toch niet zo dat hij werkelijk iets veinst." (p. 457) De gedachtefiguur is een doen alsof. Het is verborgen veinzen. Dit geldt tot op zekere hoogte ook voor bijvoorbeeld de retorische vraag, de aarzeling, de onderbreking, het overleg, de prosopopoeia en de simulatie. Zo stelt Quintilianus met betrekking tot de simulatie het volgende: "We doen dan immers net alsof we boos of blij, bang of verwonderd, bedroefd, verontwaardigd of verlangend zijn". (p. 453) Na enkele voorbeelden van gesimuleerde uitroepen gegeven te hebben, vervolgt hij: "Wanneer die uitroepen echt zijn, behoren ze niet tot die vorm van taalgebruik waarover we nu spreken. Maar gespeelde en vakkundig in scène gezette uitroepen dienen zonder enige twijfel tot de figuren gerekend te worden." (p. 453) Kortom, gedachtefiguren houden verband met veinzen. En eerder al beweert hij om aan te geven dat een reeks van zjuist besproken middelen geen gedachtefiguren zijn: "Doch dit alles wordt onomwonden gepresenteerd, niet geveinsd maar openlijk. Niettemin laat het, zoals gezegd, figuren toe [...]". (pp. 449-450) Die middelen laten figuren toe en zijn dus zelf geen figuren precies omdat ze onomwonden en openlijk zijn. Kortom, figuren en dan vooral gedachtefiguren hebben blijkbaar altijd iets ondergronds of onderhands. Iets dat geniepig verborgen blijft.

22. Figuren zijn "gevormd" en worden "veranderingen" genoemd omdat ze het normale taalgebruik veranderen. Alle definities van figuur delen beide kenmerken. Quintilianus onderscheidt drie definities. Volgens de eerste is een figuur "de vorm waarin een gedachte is gegoten". Iedere taaluiting heeft dan een "figuratie". Niets is zonder figuur. Wie eentonig schrijft dient dus zijn figuren af te wisselen. Volgens de tweede definitie is een figuur een opvallende vorm van taalgebruik die afwijkt van het gewone en meest voor de hand liggende. Het is anders gezegd een opmerkelijke en weloverwogen afwijking van het directe en eenvoudige taalgebruik. Alleen specifieke vormen zijn dan figuren. Slechts een vorm die retorisch of poëtisch afwijkt van het normale spreken mag figuur genoemd worden. Maar dan is er zowel taalgebruik met als taalgebruik zonder figuren. Quintilianus kiest voor deze tweede definitie. Een figuur is voor hem "een vakkundig vernieuwde manier om iets te zeggen". De derde definitie houdt het midden tussen de ruime eerste en smalle tweede definitie. Volgens de derde definitie zijn "alle lichtende fraaiheden" van de rede een figuur. Figuren zijn "de schitterendste ogenblikken" van de redevoering. Het zijn de "lichteffecten", de "glanzende onderdelen", de "pronkstukken" van de oratie. Het zijn de figuren die de gedachten glans

verlenen. Cicero kiest voor deze middenweg. Niet iedere taaluiting is volgens hem een figuur, maar "ook niet alleen die wendingen die duidelijk anders gevormd zijn dan in de gangbare spraak".

23. We gaan van gedachten, naar het ordenen van gedachten, naar het verwoorden ervan, en binnen het verwoorden van gedachtefiguren naar woordfiguren, en binnen de woordfiguren van retorische woordfiguren naar grammaticale woordfiguren. De laatste hebben louter nog betrekking op vorm.

24. Waarom ritmisch taalgebruik in de retorica van groot belang is? De redenaarskunst gaat terug op de dichtkunst en de dichtkunst gaat terug op de muziek. De muziek is de oudste van alle studiën en is gegrond in melodie en ritmiek.

25. We prediceren het overtuigende niet van de inhoud, niet van de stijl, niet van de structuur en ook niet van de voordracht van de redevoering. Maar waarvan prediceren we het dan wel? De vraag lijkt wellicht vreemd. Prediceren we niet gewoon het overtuigende van de inhoud? Met het stellen van de vraag wil echter een diepe retorische waarheid uitgedrukt zijn. Wat is het dat overtuigt? Waarvan zeggen we dat het overtuigend is? Zeggen we het van de inhoud van de redevoering? Nee. Van de vorm ervan? Nee. Van de structuur? Nee. Van de voordracht? Nee. In wat volgt zal ik toelichten waarvan we het dan wel zeggen. De inhoud van een redevoering is op zichzelf beschouwd niet datgene wat overtuigt. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor de stijl. Het is het geheel van inhoud, opbouw, verwoording en voordracht tezamen dat al dan niet overtuigt. Alleen van dat geheel prediceren we het overtuigende. De inhoud van een redevoering draagt, net zoals bijvoorbeeld de voordracht of vorm ervan, uiteraard wel bij aan het overtuigende. Want het maakt deel uit van genoemd geheel. Maar het is niet de drager van het overtuigende. Het is niet datgene waarvan we zeggen dat het overtuigt. Dat zeggen we alleen van het geheel. Vergelijk de genera. Aristoteles leert dat elk zijnde, elke substantie een eenheid is van vorm en materie. Neem nu een zijnde. Bijvoorbeeld Jan. Jan behoort tot het genus, tot het geslacht 'mens'. We prediceren 'mens' van Jan. We prediceren dus 'mens' van het gehele zijnde en niet van Jans materie of vorm. Waarvan prediceren we dus het genus? Van de materie? Nee. Van de vorm? Nee. We prediceren het genus van het gehele uit vorm en stof bestaande zijnde. In het geval van de genera prediceren we het genus van het gehele zijnde en dus niet alleen van de vorm of materie. Zo ook hier. We kunnen een formeel onderscheid maken tussen inhoud en andere aspecten zoals vorm en voordracht. Maar het is uiteindelijk het geheel dat overtuigt. Of niet natuurlijk. Uiteraard dient iedere inhoud altijd al in een bepaalde vorm gegoten te zijn om mededeelbaar te zijn. Maar de retorische vorm is meer dan deze noodzakelijke vorm. De retorische vorm omvat stijlmiddelen en opbouw. Binnen een retorische context wordt met 'vorm' dan ook altijd zowel uitdrukkingswijze of taalgebruik en structuur of ordening bedoeld. Beide behoren tot de vorm oftewel de schikking in taal. Dat is inherent aan de retorische beschouwingwijze. Het gaat steeds om een retorisch rijke vorm vervat in genoemd geheel. En dat geheel omvat zoals gezegd zelfs nog meer, zoals de voordracht. Alleen dát geheel overtuigt. Alleen daarvan prediceren we het overtuigende. Alleen dat geheel is het subject van het predicaat 'overtuigend'.

26. De ideale redenaar - wellevend, weldenkend en welluidend, actief in de polis, en zowel geleerd, wijs als deugdzaam - zoals Cicero en Quintilianus voor ogen stond, bestaat niet en heeft waarschijnlijk nooit bestaan. Maar het blijft een prachtig ideaal dat zin en richting geeft.

27. Quintilianus stelt op p. 547 dat alle filosofische kwesties een bepaald type retorische strijdvragen zijn, namelijk algemene retorische strijdvragen, en dat redenaars hiermee oefenen als voorbereiding voor de concrete retorische strijdvragen van juridische geschillen op het Forum.

28. De logos is de ziel en de stijl het lichaam van de welsprekendheid. Maar dan is de stijl het voertuig van de logos.

29. De gehele Griekse en met name Romeinse traditie zwoegde ervoor, verlangde er naar en verwachtte ook dat ooit in hun midden de volmaakte redenaar zou opstaan. Maar toen dat in het toen nog tot hun wereld behorende Jeruzalem daadwerkelijk gebeurde heeft men Hem niet aangenomen.

30. Quintilianus wijst op een specifieke wijze van denken dat we “retorisch denken” kunnen noemen. Hierbij wordt niet alleen een inhoud gedacht, maar wordt denkend een hecht weefsel gewoven dat naast inhoud steeds ook woordkeuze en ordening omvat. Een denken dat zich een rede denkt.

31. De vierde stijldeugd is passend spreken. Deze deugd betreft een contextualisering van de derde stijldeugd. Wat fraai is wordt namelijk bepaald door de context. We spreken passend indien de wijze van verfraaiing is aangepast aan de omstandigheden en de personages. De woordkeuze, tropen, figuren, sententiën en ritmische patronen moeten anders gezegd aansluiten bij de zaak en de karakters. Zo vereist elke tijd en elke plaats haar eigen vorm. Eveneens is een passende stijl aangepast aan het telos oftewel aan datgene waartoe wij de toehoorders willen bewegen. Bovendien moet een passende wijze van verfraaiing aansluiten bij de deugd. Het eerloze is nimmer passend. Precies daarom is arrogant, respectloos en onbeheerst taalgebruik altijd ongepast. Innerlijke beschaving, vriendelijkheid, zelfbeheersing en welwillendheid zijn daarentegen eervol en dus passend. Verder bepaalt ook het retorisch genre mede wat passend is. Een ceremoniële toespraak laat bijvoorbeeld meer glans en verfraaiing toe dan een politieke of gerechtelijke redevoering. Bovendien is alles wat teveel is ongepast. Zelfs het correcte en adequate verliest volgens Quintilianus zijn gepastheid als het niet enigszins gemitigeerd wordt. Quintilianus wijst erop dat het passende de redenaar meestal, maar niet altijd, prudentieel voordeel brengt. Gepast spreken is echter altijd hoe dan ook voordelig voor de kwaliteit van de ziel.

32. Het ethos van de verdachte doet ertoe. Maar hoe zit dat met dat van de advocaat? Is de laatste louter een indifferente formele aangever van logisch-juridische argumenten of is er hoe dan ook sprake van een zekere persoonlijke betrokkenheid? Is er een ‘gedeeld ethos’ tussen beiden? Een lastige vraag. Om als advocaat oprecht en geloofwaardig een verdachte te verdedigen dien je retorisch beschouwd op z’n minst de toehoorders het gevoel te geven dat je zelf werkelijk in jouw betoog gelooft. Maar dan is de advocaat ook los van eigen gewin of eigen voordeel persoonlijk betrokken. De advocaat verbindt zich met de verdachte. Ze trekken samen op en brengen een gedeelde overtuiging. Samen trachten ze het publiek te overtuigen. De advocaat is anders gezegd in ethische zin persoonlijk betrokken. En precies omdat anderen willen overtuigen naast logos ook altijd ethos omvat, lijkt deze constellatie een gezamenlijk ethos te impliceren. Dit is interessant omdat het ingaat tegen het zelfbeeld van hedendaagse advocaten en juist aansluit bij hoe men in de oudheid over de advocatuur dacht. Je werd als raadsman geacht persoonlijk betrokken te zijn bij de zaak en jouw ethos ermee te verbinden.

33. Een ongecultiveerde rede is een gevaar voor zichzelf en zijn omgeving omdat onthechte intellectualiteit zich veelal keert tegen het goede leven. Het denken dient daarom genormeerd te zijn. En deze normering omvat zowel ethische, sociaal-culturele, spirituele en zelfs somatische aspecten. Een louter tot instrument gereduceerde rede is een voorbeeld van een gevaarlijk geworden ongecultiveerde rede. Dit is natuurlijk het punt van Horkheim en Adorno in hun bekende boek over de dialectiek van de verlichting. Maar een niet-instrumentele rede kan eveneens onthecht raken en gevaarlijk worden. Een vruchtbare rede is namelijk niet separaat verkrijgbaar, maar steeds ingebed in het gemeenschappelijke goed van de polis, het rijk der goden en een adequate morele houding. Wie wil overtuigen vereist naast logos niet voor niets altijd ook ethos en pathos. Het denken moet gegrond zijn in een passend karakter en geschikt gemoed om vruchtbaar te zijn. Zonder adequate houding en fijnzinnige gevoeligheid ontspoort het denken. Maar zoals gezegd doet ook het lichamelijke ertoe. Zo leren de grote retorici dat het uiterlijk, waaronder gestiek, mimiek, pose en stem, voordurend dient te resoneren met de geest. Het lichamenlijk aanzien tekent mede het denken omdat het zich voegt naar en gehoorzaamt aan de geestesgesteldheid van de denker. Dat zelfs het voorkomen van belang is, dus houding *ook* in de zin van *lichaamshouding* of aanblik, is wellicht opmerkelijk. De retorische traditie heeft er echter altijd op gewezen dat het ware denken mede wordt belichaamd door de lichaamstaal van de ideale redenaar. Tot slot kan natuurlijk de terechte vraag gesteld worden wie of wat genoemde normering bepaalt. Zinvol geworteld denken is steeds ingebed in existentiële mogelijkhedenvoorwaarden. Deze voorwaarden zijn op z'n minst gelijksoortig aan en in reflexief evenwicht met het denken. Veelal gaan ze echter aan het denken vooraf. Ze komen op uit de menselijke bestaanservaring en het geleefde leven zelf.

34. Het houdt maar niet op. Bijna aan het einde gekomen van zijn *Institutio Oratoria* ontpopt Quintilianus zich ook nog als een heuse logopedist.

35. De uitvoering of voordracht, in het Grieks *hupokrisis* en in het Latijn *actio* genoemd, valt bij Quintilianus uiteen in stem en gebaren. In plaats van gebaren spreekt hij ook over beweging. Quintilianus beperkt wat hij de uitvoering noemt tot de lichaamstaal. Hij contrasteert namelijk de voordracht met de inhoud. De uitvoering dient zich aan de inhoud aan te passen. Eveneens stelt hij met zoveel woorden dat de uitvoering betrekking heeft op wat de orator doet en niet op wat hij zegt. Het optreden van de orator moet daarom niet verward worden met de uitvoering. Het optreden is de totale *performance*. Het optreden is het geheel van inhoud, verwoording, ordening en uitvoering. Zo merkt hij op dat Cicero in *De Oratore* de voordracht een soort welsprekendheid van het lichaam noemt. De voordracht omvat dus alle lichamelijke of non-verbale aspecten van het optreden. Lichaamstaal bestaat preciezer gezegd uit gebaren, mimiek, lichaamshouding, stemgeluid en oogcontact. Gebaren zijn bewegingen van handen, hoofd of andere lichaamsdelen met de intentie om te communiceren. Quintilianus hanteert met zijn tweedeling dus een meer rudimentaire indeling van lichaamstaal. Zo vallen bij Quintilianus ook gezichtsuitdrukking en lichaamshouding onder de gebaren, terwijl hij oogcontact niet bespreekt. Op handgebaren gaat hij daarentegen uitvoerig in. Uit zijn bespreking daarvan valt op te maken dat er vier soorten handgebaren zijn: *(i)* gebaren die iets nabootsen, *(ii)* gebaren waarbij je jezelf of iets anders aanwijst (i.e. indexicalen), *(iii)* ideogrammen (i.e. gebaren die de logische, karakterologische of emotionele structuur visualiseren van wat er gezegd wordt), en *(iv)* gebaren om de maat aan te geven zoals een dirigent dat doet. Nabootsen raadt Quintilianus sterk af omdat de redenaar geen toneelspeler of komedieacteur is. Retorica is geen theater en de orator moet er daarom op letten niet over te komen als een mimespeler. Gebaren om de maat aan te geven lijkt Quintilianus eveneens af te raden, gelet op het feit dat hij instemmend Cicero citeert: "Niet met subtiel vingerwerk, niet door met de vingertoppen de maat te tikken, maar met de romp

als geheel en door op mannelijke wijze met de heupen te draaien geef je het ritme van je betoog aan." Gebaren die iets aanwijzen wil hij nog wel billijken, maar zijn voorkeur gaat vooral uit naar de ideogrammen. Daaraan besteedt hij verreweg de meeste aandacht. Hij onderscheidt de door hem besproken retorisch verantwoorde handgebaren scherp van de al genoemde nabootsende gebaren van toneelspelers, alledaagse onbewuste gebaren, gebaren van oude retoren en oudere handboeken, en buitenlandse gebaren. Aan het eind van zijn bespreking noemt hij nog enkele algemene principes die voor alle handgebaren gelden. Zo moeten de gebaren synchroon lopen met wat gezegd wordt, mag de retor niet teveel en ook niet te weinig gebaren gebruiken, dienen de gebaren de tekst te volgen in plaats van andersom, mogen de handen niet boven de ogen en onder de borst uitkomen, en niet te ver naar links en rechts uitwijken, moeten beide handen zoveel mogelijk op elkaar aansluiten, en moeten de gebaren meer ruimte innemen naarmate het onderwerp belangrijker is.

36. Beschouw het volgende argument. Fraaie stijlmiddelen zijn voor kleine onbeduidende rechtszaken zowel lachwekkend als absurd en voor grote gewichtige rechtszaken van leven of dood ongepast en onbeschaamd. Het recht staat daarom geen verfraaiing van de verwoording toe. Recht reduceert dus retorca tot redeneerleer. Is dit argument steekhoudend? Nee. Het suggereert ten onrechte dat retorca slechts zinloze versiering toevoegt aan argumentatieve inhoud. Verfraaiing valt als retorische stijldeugd echter geenszins samen met zoiets als louter lege versiering. Bovendien omvat wat retorici stijl, taalgebruik, uitdrukkingswijze of verwoording noemen veel meer dan verfraaiing. En retorca omvat als discipline meer dan verwoording en ordening van argumenten. Hierbij kan gedacht worden aan emotieleer, karakterleer en allerlei non-verbale uitvoeringsaspecten. Retorca is als leer gericht op 'goed spreken' in een bepaald opzicht zelfs *prima philosophia* oftewel iets waarin alle denken en spreken uiteindelijk gegrond is. In mijn tweeluik *Het Retorische Weten* werk ik deze laatste gedachte uit, maar zie ook [2]hier voor een iets andere invalshoek. Genoemd argument miskent de retorca dan ook volledig. Wie het geslaagd vindt toont vooral aan niets van haar wezen begrepen te hebben. Retorca is zoveel meer dan ornamentalsleer. Dit begrijpen vereist een denkweg die weinigen bereid zijn te gaan.

37. De bekende Gulden regel uit de ethiek ("wat u niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet.") wordt door Quintilianus toegepast op de rechtspraktijk: "Het is nooit gepast om tegen mensen [...] te procederen op een manier die wij zelf [...] als grievend zouden ervaren." (p. 568)

38. Het passende of *decorum* heeft zich ontwikkeld van een van de vier stijldeugden voor de verwoording tot een centraal allesverbindend retorisch concept. Het optreden van de redenaar is het geheel van inhoud, verwoording en uitvoering. De inhoud betreft primair de zaak en de personen oftewel de omstandigheden en de personages, maar uiteindelijk heeft de inhoud betrekking op de gehele in de redevoering besloten gedachtegang. De inhoud is passend indien deze aansluit bij doel, publiek, plaats van de redevoering, het tijdsmoment of *kairos*, spreker, rechtzoekende, tegenstander, toespraaktype, toespraakonderdelen en deugd. De verwoording is passend indien deze aansluit bij de inhoud en genoemde tien elementen. De uitvoering is passend indien deze aansluit bij de verwoording, de inhoud en genoemde elementen. Het optreden tenslotte is passend indien de verwoording, de inhoud en de voordracht allen passend zijn. Volgens Quintilianus is het met name de voordracht die bepaalt of men het optreden van de spreker gepast vindt of niet.

39. *Decorum* is een interessant concept. Als A passend is, dan is er voor de onderhavige context een relevante B zodanig dat A past bij B. Indien A het geheel is van B en C,

dan is A passend dan en slechts dan als B en C passend zijn. Laat A passen bij B en laat B passen bij C. Het lijkt dan redelijk om te stellen dat A ook past bij C. Zo past bijvoorbeeld de verwoording ook bij het publiek indien de verwoording bij de inhoud past en de inhoud bij het publiek. *Decorum* induceert dus een transitieve relatie op de verzameling van retorische componenten. Deze relatie is eveneens reflexief omdat iets uiteraard altijd bij zichzelf past. En de relatie is symmetrisch. Want als A bij B past, dan past B ook bij A. De relatie is derhalve een equivalentierelatie. Zo verkrijgen we equivalentieklassen van retorische componenten. Laat nu A bij B en C passen. Volgt dan automatisch dat B en C ook bij elkaar passen? Stel bijvoorbeeld dat de verwoording bij de inhoud en het publiek past. Volgt dan ook dat inhoud en publiek bij elkaar passen? Dit lijkt inderdaad het geval te zijn. Want als inhoud en publiek helemaal niet bij elkaar passen, hoe kan er dan een verwoording zijn die bij beide tegelijk past?

40. Eerdergenoemde transitiviteit is van belang voor de definitie van *decorum* voor de verschillende retorische componenten. De inhoud is per definitie passend indien ze bij het publiek (en de hierna niet meer genoemde overige eerdergenoemde elementen) past. De verwoording is per definitie passend indien ze bij de inhoud past en indien de inhoud passend is. Er volgt dan onmiddellijk dat de verwoording ook bij het publiek past. De voordracht is per definitie passend indien ze bij de verwoording past en indien de verwoording passend is. Er volgt dan onmiddellijk dat de voordracht ook bij de inhoud en het publiek past. Ook volgt dan dat de inhoud passend is. Het optreden tenslotte is per definitie passend indien voordracht, verwoording en inhoud alle passend zijn. Want het optreden is het geheel van voordracht, verwoording en inhoud. Uit het passend zijn van de voordracht volgt direct dat ook de verwoording en de inhoud passend zijn. We zouden dus kunnen volstaan met opmerken dat het optreden passend is indien de voordracht passend is. Daarom kan Quintilianus opmerken dat het de voordracht is die bepaalt of het optreden gepast is.

41. Volgens de coherentieopvatting van waarheid is dat wat coherent is waar. Deze opvatting kent een analogon in de retorica. Dat was passend is, is overtuigend. *Decorum* neemt hier de plaats in van samenhang en overtuigend van waar.

42. De ogen worden vaak de spiegel van de ziel genoemd. Maar de stem is de spiegel van het denken. Geslaagd stemgebruik is dan ook van cruciaal belang voor de overtuigingskracht van de orator. Mogelijk is de stem zelfs niet slechts spiegel van de geest, maar ook van de ziel.

43. Het passende in de zin van wat past bij de persoon brengt hem of haar niet altijd prudentieel, maar wel altijd existentieel voordeel.

44. Retorica wordt geconstitueerd door een *dunamis*, namelijk het zowel kritische als ook op gevoel en intuïtie gebaseerde vermogen om in alle omstandigheden maat te kunnen houden. Retorica is anders gezegd de *techne* van de juiste maat.

45. Is de welsprekendheid onnatuurlijk? Geenszins. De welsprekendheid heeft haar eigen natuur. En deze is gegrond in de hulpmiddelen die de natuur ons zelf heeft verleend.

46. In het laatste boek van zijn *Institutio* doet Quintilianus een nogal opvallende uitspraak. Hij stelt op p. 647 dat Isocrates weliswaar heel goed kon schrijven, maar niet geschikt was voor een optreden als redenaar.

47. Zojuist de *Institutio Oratoria* uitgelezen. Quintilianus heeft met dit fenomenale werk werkelijk de klassieke retorica voltooid en zo een vijfhonderdjarige traditie afgesloten. Er is

discussie over wie de retorische alfa is, maar Quintilianus is zonder twijfel de retorische omega.

48. De retor heeft een gevoel voor verhoudingen en de juiste maat. Er wordt gestreefd naar wat passend en proportioneel is. Een goede redenaar doet zijn onderwerp dus recht en is dan ook moedig, verstandig en beheerst. Maar dan is retorica inherent rechtvaardig en ethisch. Dit argument voor het deugdzaam zijn van de redenaarskunst vinden we niet zo direct bij Quintilianus, maar het kan met enige welwillendheid wel aan zijn denken ontleend worden.

49. Quintilianus evoceert op pp. 624-5 een nieuwe categorie, namelijk die van het retorisch sublieme. De ideale redenaar zal zijn talent nimmer opsluiten op het Forum. Hij beschouwt de grenzen van de natuur zelf als eindpunt en brengt zijn hemelse geest in de nabijheid van de sterren waarmee hij verwant is.

50. Wie welbespraakt is bespreekt de zijnden, wie welsprekend is het zijn.

Citaten

1. "Daarom moet men er niet op toezien dat hij het begrijpt, maar dat het absoluut onmogelijk is dat hij het niet begrijpt." (Quintilianus 401)

2. "Wie slechts correct en helder spreekt, wordt vaak mager beloond, omdat hij eerder de indruk wekt fouten te vermijden dan iets bijzonders te hebben bereikt." (Quintilianus 401)

3. "Alle welsprekendheid betreft het leven zelf, ieder betreft wat hij hoort op zichzelf, en de geest is het meest ontvankelijk voor wat hij herkent." (Quintilianus 413)

4. "Zoals men zegt dat onder Griekse muzikanten diegenen rietblazer worden, die er niet in slagen de cithar te leren bespelen, zo zien wij degenen die er niet in slagen tot redenaars uit te groeien, terechtkomen in de rechtenstudie." (Cicero, Pro Murena 13.29)

5. "Volgzaamheid baart vrienden, waarheid haat." (Terentius, Andria 68)

6. "Een redevoering waarvan men de woorden prijst, werkt inhoudelijk niet. Laat dus de aandacht voor de stijl zo groot mogelijk zijn, zolang we maar beseffen dat we het niet voor de woorden doen, maar dat die woorden juist bedacht zijn terwille van de inhoud." (Quintilianus 396)

7. "Al te bloemrijke sprekers ontbreekt het aan orde en maatbesef, al te schrale sprekers aan kracht." (Quintilianus)

8. "De kracht van een redenaar is toch geheel gelegen in versterking en afzwakking. Beide effecten berusten of op de inhoud, of op de woorden." (Quintilianus 416)

9. "Want zoals stormen vaak voorspelbaar zijn op grond van een duidelijk herkenbaar weerbeeld, vaak ook echter volstrekt onverwacht en onverklaarbaar door een duistere oorzaak opgezweept worden, zo kan men van deze politieke stormen vaak begrijpen door welke oorzaak ze op gang gebracht zijn, maar is dat vaak ook zo duister, dat het wel lijkt of ze zonder enige oorzaak opgestoken zijn." (Cicero, Pro Murena 17.36)

10. "Sommigen [...] ontvluchten en deinzen terug voor al die dingen die het luisteren

naar een redevoering tot een genoegen maken, en waarden slechts wat vlak, aards en pretentieloos is. Zo komen zij, in hun angst een keertje te vallen, helemaal niet van de grond.” (Quintilianus 426)

11. “Dat er van ironie sprake is, blijkt uit de voordracht, uit het karakter of uit de aard van de zaak: als een daarvan in tegenspraak is met de woorden, is het duidelijk dat deze het tegenovergestelde betekenen.” (Quintilianus 436)

12. “En dan is er ook nog het overbodig gedoe: dit is het, waarin nauwgezetheid zich van pietluttigheid, en religiositeit zich van dweperij onderscheidt.” (Quintilianus 410)

13. “Een hyperbool is een smaakvolle overdrijving van de waarheid. [...] Maar ook hier is maat houden geboden. Want hoewel iedere hyperbool verder gaat dan geloofwaardig is, wil dat nog niet zeggen dat zij ook verder moet gaan dan aanvaardbaar is.” (Quintilianus 438-9)

14. “Zelfs een geheel leven kan ironisch worden, zoals dat het geval schijnt te zijn met Socrates.” (Quintilianus 457)

15. “Het kan niet anders of wat van nature onwaar en ongeloofwaardig is, maakt een diepere indruk omdat het de waarheid overstijgt, of het wordt als loos gepraat opgevat omdat het niet waar is.” (Quintilianus 454)

16. “Door te sterven verwierf hij onsterfelijkheid.” (Quintilianus 480)

17. “Een mens mag een vijand zijn, hij blijft een mens.” (Quintilianus 480)

18. “Zowel wat hij bezit als wat hij niet bezit, ontbreekt de vrek.” (Publilius Syrus, Sententia 694 Loeb.)

19. “Want terwijl hij als kunstenaar zoveel waardigheid heeft, dat hij de enige is die zijn plaats op het toneel verdient, heeft hij tevens als mens zoveel waardigheid, dat hij de enige acteur is die een betere plaats dan het toneel verdient.” (Cicero, Pro Quinctio 25.78)

20. “Ook de redevoering heeft als het ware een normaal gezicht, dat natuurlijk niet in een bewegingloze starheid mag verstijven, maar toch voor het grootste deel van de tijd die uitdrukking moet behouden die de natuur het gegeven heeft.” (Quintilianus 486)

21. “Een al te grote aandacht voor woorden doet afbreuk aan de geloofwaardigheid van de emoties, en overal waar de techniek de boventoon voert, lijkt waarachtigheid te ontbreken.” (Quintilianus 486)

22. “De functie die versificatie voor poëzie heeft, heeft woordschikking voor welsprekendheid.” (Quintilianus 506)

23. “Ja, hoe gelijker het klinkt, des te meer doet de man die zich zo in de kaart laat kijken, afbreuk aan zijn geloofwaardigheid en aan de stemming en emoties die hij bij het publiek heeft gewekt; een rechter die vermoedt dat de spreker met dat soort beuzelarijen zijn tijd verdoet, kan hem onmogelijk vertrouwen of meegaan met zijn verdriet of woede.” (Quintilianus 511)

24. "Zoveel onstuimiger als een rivier in een glooiende bedding zonder obstakels voortstormt, dan wanneer de stroom door in de weg liggende rotsblokken gebroken wordt en zich moeizaam een weg baant, zoveel beter is een samenhangende manier van spreken die op volle kracht voortvloeit, dan een haperend gehakkel." (Quintilianus 487)
25. "Een gemoedsbeweging is een bepaalde hoedanigheid van het denken." (Quintilianus 445)
26. "Figuren bezitten een charme die wel lijkt voort te komen uit hun verwantschap met iets verkeerd, zoals bij voedsel zelfs iets erg zuurs soms heel verfrissend is." (Quintilianus 472)
27. "De stijl is het lichaam der welsprekendheid." (Quintilianus 529)
28. "Esthetiek om de esthetiek is het doel van de dichtkunst." (Quintilianus 520)
29. "Filosofen spreken vooral over wat rechtvaardig, eerzaam, nuttig en het tegendeel daarvan is, en over het goddelijke; hun bewijsvoering is scherp, en hun debatten en ondervragingen vormen een uitstekende voorbereiding voor de toekomstige redenaar." (Quintilianus 521)
30. "Bij Demosthenes kun je geen woord weghalen, bij Cicero geen woord toevoegen." (Quintilianus 532)
31. "In mijn ogen heeft Cicero, door zich geheel aan de navolging der Grieken te wijden, de kracht van Demosthenes, de rijkdom van Plato en de charme van Isocrates tot uitdrukking weten te brengen." (Quintilianus 533)
32. "Daarom zeiden zijn tijdgenoten niet zonder reden dat hij regeerde in de gerechtshoven, en heeft hij bij het nageslacht bewerkstelligd dat 'Cicero' niet zozeer de naam van een man is, als wel die van de welsprekendheid zelf." (Quintilianus 533)
33. "Wie zonder ordening, verfraaiing en een rijke woordenschat spreekt, is volgens mij helemaal geen spreker, maar een herrieschopper." (Quintilianus 552)
34. "Zij die op dwazen een geletterde indruk willen maken, maken een dwaze indruk op geletterden." (Quintilianus 554)
35. "Als een dwaling in een van beide richtingen dan onvermijdelijk is, heb ik liever dat de lezer alles van de grootste auteurs goed vindt, dan dat hij het slecht vindt." (Quintilianus 520)
36. "Ik zou niet gemakkelijk kunnen zeggen wie volgens mij een ernstiger fout maakt, hij die alles wat hij schrijft goed, of hij die alles wat hij schrijft slecht vindt." (Quintilianus 542)
37. "Men gelooft niet zonder reden dat de pen niet minder tot stand brengt wanneer zij schrapt." (Quintilianus 545)
38. "Daarom had diezelfde Demosthenes, groot liefhebber van afzondering als hij was, de gewoonte zich op het strand, bij het donderend geraas van de branding, voor te bereiden op het agressieve rumoer van de volksvergadering." (Quintilianus 544)

39. "Het is zowel het hart als de kracht van het denken dat welsprekend maakt." (Quintilianus 553)
40. "Doorgaans draagt iemands manier van spreken immers zijn levenswandel uit en onthult zijn geheimste gedachten. Niet zonder reden zeggen de Grieken dat ieder spreekt zoals hij leeft." (Quintilianus 563)
41. "Deze wijze man wilde [...] liever dat wat hem aan leven resteerde stierf, dan wat hij [...] volbracht had. En omdat hij [...] nauwelijks werd begrepen, bewaarde hij zich voor het oordeel van lateren, en door zijn [leven] te bekorten verwierf hij het eeuwige leven." (Quintilianus 559)
42. "Maar een politiek actief en werkelijk wijs man, die zich niet aan vrijblijvende discussies maar aan het bestuur van de staat wijdt, iets waarvoor die zogenaamde filosofen zo ver mogelijk terugdeinzen, zal naar believen alle retorische middelen aanwenden die hem kunnen helpen bij het verwezenlijken van zijn doel, echter niet dan nadat hij voor zichzelf heeft vastgesteld welke doelen eerzaam zijn." (Quintilianus 563)
43. "Bovendien is alles wat teveel is, ongepast, en bijgevolg verliest ook wat, gezien de aard van de zaak, correct is, zijn aantrekkelijkheid als het niet enigszins gemitigeerd wordt." (Quintilianus 573)
44. "Eenvoud en het vertrouwen dat als het ware uit een onopgesmukte manier van spreken blijkt, past heel goed bij simpele zaken, terwijl een naar bewondering hakende spreekstijl beter harmonieert met zaken van groter gewicht. In beide blinkt Cicero uit. Leken zullen denken dat ze dat eerste type in hun vingers kunnen krijgen, kenners beseffen dat geen van beide voor hen is weggelegd." (Quintilianus 573)
45. "Spreek vlot, niet te vlug, kalm, niet langzaam." (Quintilianus 590)
46. "De stem vormt een indicatie voor het denken, waarvan zij alle nuances tot klinken kan brengen." (Quintilianus 592)
47. "De gebaren voegen zich naar de stem en gehoorzamen samen met haar aan de geestesgesteldheid van de redenaar." (Quintilianus 592)
48. "Net zoals vechtlust zonder deugdzaamheid geen dapperheid is, is welbespraaktheid zonder deugd geen welsprekendheid." (Quintilianus 616)
49. "Hoeveel belangrijker en mooier zijn de takken van de wijsbegeerte indien ze worden onderwezen door hen die voortreffelijke sprekers zijn? Komt er ooit een volmaakt redenaar die dit vak terugvordert en het weer plaatst binnen het grote geheel der welsprekendheid?" (Quintilianus 622)
50. "Het gezicht van de rechter is de stuurman van de redenaar." (Cicero)
51. "Niets neemt een mens zo in beslag [...] als een slecht gedachtenleven. Wanneer het nog in hinderlaag ligt, wordt het door hoop, zorgen en inspanning uiteengetrokken, maar wanneer het in zijn boze opzet geslaagd is, wordt het door angst, schuldgevoel en de verwachting op alle mogelijke manieren gestraft te zullen worden, gefolterd. Welke plaats blijft er ondertussen nog over voor de letteren of enig ander edel vak? Even weinig [...] als er voor

veldgewassen overblijft op door doornstruiken en bramen overwoekerd land." (Quintilianus 614)

52. "Een redenaar is pas volmaakt als hij niet alleen voldoende kennis heeft om eerzaam te spreken, maar het ook durft." (Quintilianus 625)

53. "Ook zal een en dezelfde redenaar niet zomaar iedereen verdedigen: de veilige haven van zijn welsprekendheid zal hij niet openstellen voor zeerovers, en het zal vooral de aard van de zaak zijn die hem doet besluiten al of niet tot bijstand over te gaan." (Quintilianus 632)

54. "Veel daden worden niet op grond van wat er feitelijk gebeurt, maar op grond van de motieven ervoor beoordeeld. Daarom kan het voorkomen dat een goed man moet liegen, zoals wanneer hij daarmee een crimineel ervan kan weerhouden iemand te doden." (Quintilianus 619)

1. <http://gjerutten.blogspot.com/2021/03/institutio-oratoria-overwegingen-en.html>

2. <http://gjerutten.blogspot.com/2021/02/dialectiek-als-de-limiet-van-retorica.html>

1.2 september

1.2.1 Antapodosis (2021-09-02 19:50)

"Want zoals stormen vaak voorspelbaar zijn op grond van een duidelijk herkenbaar weerbeeld, vaak ook echter volstrekt onverwacht en onverklaarbaar door een duistere oorzaak opgezweept worden, zo kan men van deze politieke stormen vaak begrijpen door welke oorzaak ze op gang gebracht zijn, maar is dat vaak ook zo duister, dat het wel lijkt of ze zonder enige oorzaak opgestoken zijn." (Cicero, Pro Murena 17.36)

1.3 oktober

1.3.1 Wat is het subject van het predicaat 'overtuigend'? (2021-10-09 13:26)

We prediceren het overtuigende niet van de inhoud, niet van de stijl, niet van de structuur en ook niet van de voordracht van de redevoering. Maar waarvan prediceren we het dan wel? De

vraag lijkt wellicht vreemd. Prediceren we niet gewoon het overtuigende van de inhoud? Met het stellen van de vraag wil echter een diepe retorische waarheid uitgedrukt zijn. Wat is het dat overtuigt? Waarvan zeggen we dat het overtuigend is? Zeggen we het van de inhoud van de redevoering? Nee. Van de vorm ervan? Nee. Van de structuur? Nee. Van de voordracht? Nee. In wat volgt zal ik toelichten waarvan we het dan wel zeggen.

De inhoud van een redevoering is op zichzelf beschouwd niet datgene wat overtuigt. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor de stijl. Het is het geheel van inhoud, opbouw, verwoording en voordracht tezamen dat al dan niet overtuigt. Alleen van dat geheel prediceren we het overtuigende. De inhoud van een redevoering draagt, net zoals bijvoorbeeld de voordracht of vorm ervan, uiteraard wel bij aan het overtuigende. Want het maakt deel uit van genoemd geheel. Maar het is niet de drager van het overtuigende. Het is niet datgene waarvan we zeggen dat het overtuigt. Dat zeggen we alleen van het geheel.

Vergelijk de genera. Aristoteles leert dat elk zijnde, elke substantie een eenheid is van vorm en materie. Neem nu een zijnde. Bijvoorbeeld Jan. Jan behoort tot het genus, tot het geslacht 'mens'. We prediceren 'mens' van Jan. We prediceren dus 'mens' van het gehele zijnde en niet van Jans materie of vorm. Waarvan prediceren we dus het genus? Van de materie? Nee. Van de vorm? Nee. We prediceren het genus van het gehele uit vorm en stof bestaande zijnde. In het geval van de genera prediceren we het genus van het gehele zijnde en dus niet alleen van de vorm of materie. Zo ook hier. We kunnen een formeel onderscheid maken tussen inhoud en andere aspecten zoals vorm en voordracht. Maar het is uiteindelijk het geheel dat overtuigt. Of niet natuurlijk.

Uiteraard dient iedere inhoud altijd al in een bepaalde vorm gegoten te zijn om mededeelbaar te zijn. Maar de retorische vorm is meer dan deze noodzakelijke vorm. De retorische vorm omvat stijlmiddelen en opbouw. Binnen een retorische context wordt met 'vorm' dan ook altijd zowel uitdrukkingwijze of taalgebruik en structuur of ordening bedoeld. Beide behoren tot de vorm oftewel de schikking in taal. Dat is inherent aan de retorische beschouwingwijze. Het gaat steeds om een retorisch rijke vorm vevat in genoemd geheel. En dat geheel omvat zoals gezegd zelfs nog meer, zoals de voordracht. Alleen dát geheel overtuigt. Alleen daarvan prediceren we het overtuigende. Alleen dat geheel is het subject van het predicaat 'overtuigend'.

1.3.2 Climax (2021-10-16 10:18)

In boek IX van zijn *Institutio Oratoria* behandelt Quintilianus de gedachte- en woordfiguren. De woordfiguren vallen uiteen in grammaticale en retorische woordfiguren. Deze laatste splitst hij vervolgens uit in die welke op toevoeging, op weglating, op klank- en woordspel, en op antithese gebaseerd zijn. De climax betreft een retorische woordfiguur gebaseerd op toevoeging. Quintilianus geeft als eerste voorbeeld een claim van Demosthenes uit zijn *Kransrede*: "Want het is niet zo dat ik het wel gezegd, maar niet opgeschreven heb, niet dat ik het wel opgeschreven, maar het gezantschap niet op me genomen heb, niet dat ik het wel het gezantschap op me genomen, maar de Thebanen niet heb kunnen overtuigen." Wat claimt Demosthenes hier eigenlijk? Laten we dit eens logisch analyseren. Beschouw de proposities 'Ik heb het gezegd', 'Ik heb het opgeschreven', 'Ik heb het gezantschap op mij genomen', en 'Ik heb de Thebanen kunnen overtuigen'. Laten we deze proposities achtereenvolgens aanduiden met P, Q, R en S. De claim van Demosthenes luidt dan als volgt: (P en Q) en (Q en R) en (R en S). Aangenomen dat wat hij claimt waar is, zijn elk van de conjuncten van zijn

claim waar. We krijgen zo dus $(P \text{ en } Q)=1$, $(Q \text{ en } R)=1$, en $(R \text{ en } S)=1$. Hieruit volgt dat $(P \text{ en } Q)=0$, $(Q \text{ en } R)=0$, en $(R \text{ en } S)=0$. We mogen redelijkerwijs aannemen dat hij het op z'n minst gezegd heeft, zodat P waar is. Kortom, $P=1$. Uit $(P \text{ en } Q)=0$ volgt dan $Q=0$ en dus dat $Q=1$. De propositie Q is dus eveneens waar. Evenzo volgt dan dat $R=0$ en dus dat $R=1$. En net zo dat $S=1$. Demosthenes claimt dus dat hij het gezegd heeft, opgeschreven heeft, het gezantschap op zich genomen heeft, en de Thebanen heeft kunnen overtuigen. Wel dienen we aan te nemen dat hij het inderdaad gezegd heeft. Want zo niet, dan is P onwaar. Uit $(P \text{ en } Q)=0$ valt de waarheidswaarde van Q dan niet af te leiden. Met $P=0$ is de conjunctie immers ongeacht de waarheidswaarde van Q onwaar. Evenmin kunnen we dan de waarheidswaarde van R en S bepalen. De presuppositie dat hij het gezegd heeft is dus essentieel.

Na het mooie aan de *Ad Herennium* ontleende voorbeeld "Zijn energieke instelling bereidde Africanus moed, zijn moed roem, en zijn roem rivalen" geeft Quintilianus een voorbeeld van Calvus: "De processen wegens knevelarij zijn dus niet erger verstoord dan die wegens hoogverraad, die wegens hoogverraad niet erger dan die op grond van de wet van Plautius, die op grond van de wet van Plautius niet erger dan die wegens corruptie, en die wegens corruptie niet erger dan die op grond van welke wet dan ook." Ook hier is logisch iets aardigs aan de hand. Laat $V(p)$ de mate zijn waarin processen van type p verstoord zijn. Er volgt dan voor alle p dat $V(\text{knevelarij}) \leq V(\text{hoogverraad}) \leq V(\text{Plautius}) \leq V(\text{corruptie}) \leq V(p)$. Neem nu $p=\text{knevelarij}$. We krijgen dan $V(\text{knevelarij}) \leq V(\text{hoogverraad}) \leq V(\text{Plautius}) \leq V(\text{corruptie}) \leq V(\text{knevelarij})$. De processen wegens knevelarij, hoogverraad, de wet van Plautius, en corruptie zijn allemaal even erg verstoord. De climax betreft dus wel het woord, maar niet de gedachte, wat goed past bij een woordfiguur.

1.3.3 Ritmische patronen (2021-10-24 16:42)

De vijf taken van de redenaar zijn vinden, ordenen, verwoorden, onthouden en voordragen. Het verwoorden betreft de stijl en valt uiteen in foutloos, helder, fraai en gepast taalgebruik. Quintilianus bespreekt in het kader van de verfaaiing een groot aantal verschillende methoden en technieken. Nadat hij is ingegaan op verfraaiing op het niveau van afzonderlijke woorden en zinsniveau, bespreekt hij achtereenvolgens sententiën, tropen en figuren. De figuren vallen uiteen in denk- en woordfiguren. Nog altijd in het kader van de fraaiheid gaat hij aan het eind van boek IX in op de woordschikking.

De redenaar dient ervoor te zorgen dat de woorden op de juiste plaats staan en zo een hecht geheel vormen. Woordschikking is van belang om te komen tot een samenhangende manier van spreken. Een oratie moet soepel verlopen. De woorden moeten vloeiend in elkaar grijpen. Door woorden soepel op elkaar te laten aansluiten ontstaat continuïteit en vormt de oratie een vervlochten structuur en heeft zij een hechte textuur. Zinsbouw draagt zo bij aan genoegen, kracht en vaart van de rede. De woordschikking maakt daarmee eveneens het oproepen van verschillende stemmingen mogelijk. Zinsbouw valt vervolgens uiteen in volgorde, verbinding en ritmische patronen.

De ritmische patronen betreffen de muzikale woordschikking. De muzikale rangschikking van de woorden vormt het belangrijkste onderdeel van de zinsbouw. Cicero meent volgens Quintilianus zelfs dat de gehele woordschikking een kwestie van ritmische patronen is. We dienen als redenaar te streven naar een ritmische samenhang en deze samenhang betreft het *retorisch* ritme van een rede. In de retorica dienen we op specifiek retorische wijze met ritme om te gaan. Retorica is immers geen dichtkunst. De ritmische schikking moet afwisselend

zijn en Quintilianus werkt een groot aantal overwegingen van ritmische aard uit om tot een geslaagde muzikale woordschikking te komen.

1.4 november

1.4.1 Zes soorten strijdvragen (2021-11-21 22:23)

De status van een geschil is de fundamentele vraag die aan de strijdvraag van het geschil ten grondslag ligt. De klassieke statusleer onderscheidt drie logische statussen. Dit zijn achtereenvolgens de conjecturale- of feitelijkheidsstatus (of iets het geval is), de definitiestatus (wat het geval is) en de hoedanigheidsstatus (van welke morele of andere normatieve aard het is). Zo kunnen er drie typen strijdvragen onderscheiden worden. Er zijn daarnaast algemene of onbepaalde en bijzondere of bepaalde strijdvragen. Bepaalde strijdvragen betreffen in tegenstelling tot onbepaalde strijdvragen concrete personen, plaatsen en tijden. Een geschil in meest eigenlijke zin wordt een zaak genoemd en een zaak betreft altijd een bepaalde strijdvraag. Toch behoren ook de onbepaalde strijdvragen, ook wel de abstracte algemene wijsgerige kwesties genoemd, tot de retorica. Zo ontstaan er zes soorten strijdvragen. De vraag of Milo Clodius heeft gedood is een bijzondere conjecturale strijdvraag, de vraag of het moord was een bijzondere definitievraag, en de vraag of de moord van Milo op Clodius rechtvaardig was een bijzondere hoedanigheidsvraag. De vraag of er rechtvaardige oorlogen kunnen dan wel geweest zijn betreft een algemene conjecturale vraag, de vraag wat moord is een algemene definitievraag, en de vraag of nut eervol is een algemene hoedanigheidsvraag.

1.5 december

1.5.1 God's necessary existence, the even weaker principle of sufficient reason and origin essentialism (2021-12-04 10:05)

Let God be defined as personal first cause. The even weaker principle of sufficient reason merely asserts that the existence of all actual beings is explainable. That is to say, for each being in the actual world there is a possible world in which that being exists and is explained. In what follows I show that (i) if God exists and (ii) if the even weaker principle of sufficient reason holds, God exists necessarily.

Suppose God exists. So God exists in the actual world. Consider a possible world in which the being referred to as 'God' in the actual world exists and is explained. Since it's God and thus uncaused in the actual world, it's also uncaused in the possible world in which its existence is explained. Therefore this explanation cannot be a causal explanation. But then the only explanatory option left is a sound ontological argument for its existence. This being thus exists necessarily. Hence God exists necessarily.

My argument actually needs *origin essentialism* as an additional premise. For the claim that the being referred to as 'God' in the actual world is also uncaused in the possible world in which it exists and is explained, follows if we accept the further premise that beings have their causes essentially. That is to say, if a being is caused in some possible world, then it has that cause in all possible worlds in which it exists.

Indeed, suppose for *reductio ad absurdum* that the being referred to as 'God' in the actual world is caused in the possible world in which it exists and is explained. Since on origin essentialism this being has that cause essentially, it also has that cause in the actual world. But the being is uncaused in the actual world. After all, it's God in the actual world. We thus arrive at a contradiction. Hence the being is not caused in the possible world in which it is explained.

1.5.2 Negen Godsargumenten op een rij (2021-12-06 12:05)

In de afgelopen jaren ontwikkelde ik negen Godsargumenten of argumenten die als Godsargument geadstrueerd kunnen worden. Deze argumenten zijn allemaal gepubliceerd in verschillende boeken, tijdschriften en fora. Maar nergens zijn ze in een enkel overzicht samengebracht. Het leek me daarom goed ze hier eens op een rijtje te zetten en daarbij alleen verwijzingen op te nemen naar algemeen toegankelijke vindplaatsen. In de eerste plaats mijn modaal-epistemisch Godsargument. Zie vooral [1]hier en [2]hier. Daarnaast mijn argument voor het bestaan van een eerste oorzaak vanuit atomisme en causalisme. Zie [3]hier en zie hoofdstuk 6 en 7 [4]hier. Ten derde mijn semantisch argument. Dit is een argument dat als Godsargument geadstrueerd kan worden. Zie bijvoorbeeld [5]hier, [6]hier, [7]hier en [8]hier. Vervolgens mijn argument vanuit een fenomenologie van de sublieme ervaring. Zie onder andere [9]hier en [10]hier. Ten vijfde mijn argument gebaseerd op Plato's *De Sofist*. Zie [11]hier. En dan natuurlijk mijn wereldbeelden argument dat ook als Godsargument adstrueerbaar is. Zie bijvoorbeeld [12]hier, een Nederlandse vertaling van dit stuk met uitzondering van de cruciale paragraaf 6 [13]hier en verder ook [14]hier. En zie eveneens [15]hier voor een beknopte formele uitwerking ervan. Het axiologisch argument wil ik eveneens noemen. Zie [16]hier. En daarnaast toch ook het argument vanuit de afwezigheid van aanwijzingen voor het bestaan van buitenaards leven. Zie [17]hier. Tenslotte het argument vanuit de parallelie van de kenorde en de zijnsorde. Zie blz 178 [18]hier.

1. https://www.gjerutten.nl/ModalEpistemicArgument_Rutten.pdf
2. https://www.gjerutten.nl/ReplyToWintein_ERutten.pdf
3. https://www.gjerutten.nl/AtomismCausalismAndTheExistenceOfAFirstCause_ERutten.pdf
4. https://www.gjerutten.nl/TowardsARenewedCaseForTheism_ERutten.pdf
5. https://www.gjerutten.nl/ACTA_PHILOSOPHICA_Rutten.pdf
6. https://www.gjerutten.nl/EindeMaterialisme_ERutten.pdf
7. https://www.gjerutten.nl/SemanticArgumentSpecialVersion_ERutten.pdf
8. <http://gjerutten.blogspot.com/2020/10/het-semantisch-argument-een-inleiding.html>
9. <http://gjerutten.blogspot.com/2015/11/an-aesthetic-argument-for-gods.html>
10. <https://gjerutten.blogspot.com/2016/12/het-longiniaans-sublieme.html>
11. https://www.gjerutten.nl/PlatoDeSofistGodsargument_ERutten.pdf
12. https://www.gjerutten.nl/WorldviewDeliberation_ERutten.pdf
13. https://www.gjerutten.nl/ZinRedelijkeWereldbeelden_ERutten.pdf
14. https://www.gjerutten.nl/Radix3_ERutten.pdf
15. https://www.gjerutten.nl/TrustingTheism_ERutten.pdf
16. <http://gjerutten.blogspot.com/2012/11/het-axiologisch-argument-een-dialogoog.html>
17. https://www.gjerutten.nl/AtheismeBuitenaardsleven_ERutten.pdf
18. https://www.gjerutten.nl/TowardsARenewedCaseForTheism_ERutten.pdf

1.5.3 Een ethisch-retorisch dilemma voor advocaten (2021-12-18 19:34)

Het ethos van de verdachte doet ertoe. Maar hoe zit dat met dat van de advocaat? Is de laatste louter een indifferente formele aangever van logisch-juridische argumenten of is er hoe dan ook sprake van een zekere persoonlijke betrokkenheid? Is er een 'gedeeld ethos' tussen beiden? Een lastige vraag. Om als advocaat oprecht en geloofwaardig een verdachte te verdedigen dien je retorisch beschouwd op z'n minst de toehoorders het gevoel te geven dat je zelf werkelijk in jouw betoog gelooft. Maar dan is de advocaat ook los van eigen gewin of eigen voordeel persoonlijk betrokken. De advocaat verbindt zich met de verdachte. Ze trekken samen op en brengen een gedeelde overtuiging. Samen trachten ze het publiek te overtuigen. De advocaat is anders gezegd in ethische zin persoonlijk betrokken. En precies omdat anderen willen overtuigen naast logos ook altijd ethos omvat, lijkt deze constellatie een gezamenlijk ethos te impliceren. Dit is interessant omdat het ingaat tegen het zelfbeeld van hedendaagse advocaten en juist aansluit bij hoe men in de oudheid over de advocatuur dacht. Je werd als raadsman geacht persoonlijk betrokken te zijn bij de zaak en jouw ethos ermee te verbinden.

Nu zweren in ons land advocaten de volgende eed: "Ik zweer getrouwheid aan de Koning, gehoorzaamheid aan de Grondwet, eerbied voor de rechterlijke autoriteiten, en dat ik geen zaak zal aanraden of verdedigen die ik in gemoede niet gelove rechtvaardig te zijn." Het laatste deel ervan lijkt onontkoombaar te impliceren dat een advocaat niet voor de onschuld mag pleiten van iemand waarvan de advocaat gelooft dat hij of zij schuldig is. Een advocaat mag dus volgens deze eed bijvoorbeeld geen onschuld pleiten wanneer zijn of haar cliënt hem of haar vertrouwelijk laat weten schuldig te zijn. Het hedendaagse recht lijkt dus wel degelijk tot op zekere hoogte genoemd gedeeld ethos te erkennen. Gelet op het zelfbeeld van hedendaagse advocaten is dit ethisch aspect echter wat meer op de achtergrond geraakt. Het zou daarom goed zijn om wat we 'het klassieke leerstuk van het gedeelde ethos' kunnen noemen binnen de advocatuur in ere te herstellen.

Welke ruimte heeft een advocaat die genoemde eed gezworen heeft? Eva is de advocaat van Mark. Laten we aannemen dat het dossier dat aan de rechter en Eva ter beschikking staat ruimte biedt om te pleiten voor Marks onschuld. Vervolgens maakt Eva uit de gesprekken die ze in vertrouwen met Mark heeft op dat hij schuldig is. Op grond van wat hij haar vertrouwelijk vertelt kan Eva niet anders dan geloven dat Mark schuldig is. Wat nu? Eva kan op grond van genoemde eed niet pleiten voor Marks onschuld. Maar misschien kan Eva iets anders doen dan de rechter proberen te overtuigen van zijn onschuld. Misschien kan ze haar woorden steeds zorgvuldig kiezen en zich bijvoorbeeld tijdens de zitting beperken tot uitspraken als "Mijn cliënt beweert onschuldig te zijn en voert daarvoor een aantal gronden aan die ik in wat volgt zal uiteenzetten." Of misschien kan Eva zich beperken tot slechts het op een voor

Mark zo gunstig mogelijke wijze doornemen van zijn dossier, om zo te komen tot uitspraken als "In wat volgt zal ik zaken in het dossier van de verdachte uitlichten die kunnen wijzen op zijn onschuld." Op deze manier pleit Eva niet voor Marks onschuld. Ze probeert de rechter niet te overtuigen van de onschuld van Mark. Ze richt zich alleen nog maar op het zo gunstig mogelijk weergeven van Marks standpunt of op het doornemen van het dossier met de rechter op een voor Mark zo gunstig mogelijke wijze. Zo respecteert Eva haar advocateneed terwijl ze toch als advocaat Mark verdedigt.

Er ontstaat zo echter een opmerkelijke situatie. In de eerste plaats ontbreekt door deze afstandelijke benadering het eerdergenoemde gedeelde ethos waardoor op grond van genoemde overwegingen het optreden van de advocaat retorisch problematisch wordt en daardoor niet werkelijk overtuigt. Precies omdat Eva met haar optreden nog altijd wil overtuigen, dwingt de retorica haar bepaalde al te onbetrokken formuleringen te vermijden. Maar belangrijker nog is het volgende. Wat moet een rechter denken van een zaak waarin Mark zegt onschuldig te zijn en zijn advocaat niet eens tracht de rechter te overtuigen van zijn onschuld? Als zelfs de advocaat van de verdachte tegenover de rechter niet probeert de rechter van de onschuld van de verdachte te overtuigen, maar bijvoorbeeld alleen op een voor Mark zo gunstig mogelijke wijze het dossier doorneemt met de rechter, dan moet daar een reden voor zijn. Wat kan deze reden anders zijn dan dat Eva gelooft dat Mark schuldig is en haar advocateneed niet wil schenden? Maar waarom gelooft Eva dat? Waarom gelooft zij dat Mark schuldig is, wetende dat het dossier ruimte biedt voor het pleiten voor Marks onschuld? Een zeer redelijke verklaring voor de rechter is dat Eva op de een of andere manier buiten het dossier om goede redenen heeft om te geloven dat de verdachte schuldig is. En wat kunnen deze redenen zijn? Toch vooral dat de advocaat meer weet dan het dossier vermeldt, en dat zeer waarschijnlijk uit de mond van de verdachte zelf?

Zo komt de verdediging onder druk te staan. Het lijkt dan zelfs iets paradoxaals te hebben. Want de wijze van optreden van de advocaat van de verdachte wordt een sterk aanwijzingsteken voor juist zijn of haar schuld. Het is bijna alsof voor de rechter de advocaat een soort getuige wordt van de schuld van de verdachte. Geen enkele advocaat zal zo'n optreden zien zitten. Men zal dus ofwel voor onschuld moeten gaan pleiten en zo tegen de eed in proberen de rechter van de onschuld van de verdachte te overtuigen, ofwel de zaak helemaal niet in behandeling moeten nemen. Dit is een dilemma waarin geen enkele advocaat terecht wil komen. Er kan dan ook vermoed worden dat een advocaat nooit aan zijn cliënt zal vragen of deze schuldig is en bovendien zal proberen te voorkomen dat zijn cliënt uit zichzelf schuld bekent door direct aan het begin deze op het hart te drukken eventuele schuld niet te bekennen. Want anders ontstaat in het geval van schuld precies genoemd dilemma.

1.5.4 Passend spreken (2021-12-18 19:37)

De vierde stijldeugd is passend spreken. Deze deugd betreft een contextualisering van de derde stijldeugd. Wat fraai is wordt namelijk bepaald door de context. We spreken passend indien de wijze van verfraaiing is aangepast aan de omstandigheden en de personages. De woordkeuze, tropen, figuren, sententiën en ritmische patronen moeten anders gezegd aansluiten bij de zaak en de karakters. Zo vereist elke tijd en elke plaats haar eigen vorm. Eveneens is een passende stijl aangepast aan het telos oftewel aan datgene waartoe wij de toehoorders willen bewegen. Bovendien moet een passende wijze van verfraaiing aansluiten bij de deugd. Het eerloze is nimmer passend. Precies daarom is arrogant, respectloos en onbeheerst taalgebruik altijd ongepast. Innerlijke beschaving, vriendelijkheid, zelfbeheersing en welwillendheid

zijn daarentegen eervol en dus passend. Verder bepaalt ook het retorisch genre mede wat passend is. Een ceremoniële toespraak laat bijvoorbeeld meer glans en verfraaiing toe dan een politieke of gerechtelijke redevoering. Bovendien is alles wat teveel is ongepast. Zelfs het correcte en adequate verliest volgens Quintilianus zijn gepastheid als het niet enigszins gemitigeerd wordt. Quintilianus wijst erop dat het passende de redenaar meestal, maar niet altijd, prudentieel voordeel brengt. Gepast spreken is echter altijd hoe dan ook voordelig voor de kwaliteit van de ziel.

1.5.5 A Chinese-Taiwanese academic response to the modal-epistemic argument (2021-12-19 11:17)

Scholar Feng Shuyi published a [1]paper in which it is argued, as I do in my [2]*Sophia* paper, that Stefan Wintein's objections to my modal-epistemic argument all fail. Shuyi also proposes two further objections to the argument. I aim to reply to both objections early next year. It's rather cool that a paper on my argument has been published within the domestic Chinese and Taiwanese academic community. Perhaps I should learn how to read Chinese. But meanwhile I've contacted the author and asked for an English copy of the paper.

1. https://plu.mx/a/?airiti_doc_id=P20170411002-202007-202009140005-202009140005-221-242&theme=plum-bigben-theme
2. https://www.gjerutten.nl/ReplyToWintein_ERutten.pdf

1.5.6 De rede en het goede leven (2021-12-21 15:23)

Een ongecultiveerde rede is een gevaar voor zichzelf en zijn omgeving omdat onthechte intellectualiteit zich veelal keert tegen het goede leven. Het denken dient daarom genormeerd te zijn. En deze normering omvat zowel ethische, sociaal-culturele, spirituele en zelfs somatische aspecten. Een louter tot instrument gereduceerde rede is een voorbeeld van een gevaarlijk geworden ongecultiveerde rede. Dit is natuurlijk het punt van Horkheim en Adorno in hun bekende boek over de dialectiek van de verlichting. Maar een niet-instrumentele rede kan eveneens onthecht raken en gevaarlijk worden. Een vruchtbare rede is namelijk niet separaat verkrijgbaar, maar steeds ingebed in het gemeenschappelijke goed van de polis, het rijk der goden en een adequate morele houding. Wie wil overtuigen vereist naast logos niet voor niets altijd ook ethos en pathos. Het denken moet gegrond zijn in een passend karakter en geschikt gemoed om vruchtbaar te zijn. Zonder adequate houding en fijnzinnige gevoeligheid ontspoord het denken. Maar zoals gezegd doet ook het lichamelijke ertoe. Zo leren de grote retorici dat het uiterlijk, waaronder gestiek, mimiek, pose en stem, voordurend dient te resoneren met de

geest. Het lichamelijk aanzien tekent mede het denken omdat het zich voegt naar en gehoorzamt aan de geestesgesteldheid van de denker. Dat zelfs het voorkomen van belang is, dus houding *ook* in de zin van *lichaamshouding* of aanblik, is wellicht opmerkelijk. De retorische traditie heeft er echter altijd op gewezen dat het ware denken mede wordt belichaamd door de lichaamstaal van de ideale redenaar. Tot slot kan natuurlijk de terechte vraag gesteld worden wie of wat genoemde normering bepaalt. Zinvol geworteld denken is steeds ingebed in existentiële mogelijkhedenvoorwaarden. Deze voorwaarden zijn op z'n minst gelijksoortig aan en in reflexief evenwicht met het denken. Veelal gaan ze echter aan het denken vooraf. Ze komen op uit de menselijke bestaanservaring en het geleefde leven zelf.

1.5.7 Is God deugzaam? (2021-12-24 00:59)

De klassieke deugdethiek draait weinig verrassend om het begrip deugd. Dit begrip lijkt specifiek van toepassing te zijn op menselijk handelen. Deugd betreft in de klassieke deugdleer een houding of *hexis* die tot stand komt door levenskeuzes, gewoontevorming en oefening. Deugd hangt dus essentieel samen met ontwikkeling. Is deugd ook op God van toepassing? Dit lijkt niet het geval te zijn. God ontwikkelt zichzelf niet. God is reeds perfect. Deugd is het gevolg van een streven naar perfectie. God perfectioneert zichzelf echter niet. Het lijkt dan ook een categoriefout om God deugzaam te noemen.

Wie elliptisch gezegd rechtvaardig geboren wordt, heeft bij de geboorte slechts de potentie om rechtvaardigheid als duurzame dispositie te verwerven en zo uiteindelijk werkelijk rechtvaardig te worden. De deugd rechtvaardigheid bezit hij of zij aanvankelijk dus niet. Deze wordt pas verwerkelijkt wanneer genoemde potentie na verloop van tijd geactualiseerd wordt. In God zijn echter geen ongerealiseerde potenties. Niets in God wacht op actualisatie.

Op grond van de op Aristoteles teruggaande leer van de *actus purus* kan evenmin gezegd worden dat alle potenties in God van eeuwigheid gerealiseerd zijn. God staat diametraal tegenover de *prima materia*. Deze eerste materie is zuivere potentialiteit en dus volkomen vormloos. God is als tegendeel hiervan zuivere vorm of zuivere actualiteit. Er zijn dus evenmin altijd al geactualiseerde goddelijke potenties. Spreken over een goddelijke potentie is als spreken over een vierkante cirkel.

God ontstijgt dus de deugd. God is wel mogelijkhedenvoorwaarde voor het bestaan van deugden, maar dat betekent niet dat deze deugden ook van God gezegd worden. Zo heeft God een vergankelijke en materiële wereld geschapen. Maar dat betekent niet dat God zelf vergankelijk en materieel is. Uitgaande van de deugdtheorie lijkt God door de deugd te transcenderen het domein van het morele te transcenderen. De antieke deugdethiek, de

dominante ethiek van de oudheid, lijkt zo geen voldoende recht te doen aan het morele van het goddelijke.

Maar kan dan niet gezegd worden dat op God het begrip deugd van toepassing is zolang we het element van de ontwikkeling ervan maar wegdenken? Dit is evenmin het geval omdat de idee dat de deugd een hebbelijkheid is die verkregen wordt door keuzes en gewoontevorming constitutief is voor het deugdbegrip. Deugd betekent dan ook niet slechts het hebben van een goede houding. Deugd hangt wezenlijk samen met karaktervorming. Het is leerbaar en als vorm van te verkrijgen kennis onderwerp van een *techné* of leervak. Dit laatste is eveneens wezenlijk voor de klassieke deugdtheorie.

Gods moraliteit is al met al niet gelegen in het door oefening en ervaring beantwoorden aan een maat of standaard. God is niet goed in de zin van deugdzaam, zoals we dat van mensen kunnen zeggen. God is daarentegen goed *simpliciter* of zonder meer. God is het goede zelf en zo de ene maat voor alle mogelijke deugdzaamheid.

1.5.8 Een taxonomie van retorische handgebaren (2021-12-24 18:08)

De uitvoering of voordracht, in het Grieks *hupokrisis* en in het Latijn *actio* genoemd, valt bij Quintilianus uiteen in stem en gebaren. In plaats van gebaren spreekt hij ook over beweging. Quintilianus beperkt wat hij de uitvoering noemt tot de lichaamstaal. Hij contrasteert namelijk de voordracht met de inhoud. De uitvoering dient zich aan de inhoud aan te passen. Eveneens stelt hij met zoveel woorden dat de uitvoering betrekking heeft op wat de orator doet en niet op wat hij zegt. Het optreden van de orator moet daarom niet verward worden met de uitvoering. Het optreden is de totale *performance*. Het optreden is het geheel van inhoud, verwoording, ordening en uitvoering. Zo merkt hij op dat Cicero in *De Oratore* de voordracht een soort welsprekendheid van het lichaam noemt.

De voordracht omvat dus alle lichamelijke of non-verbale aspecten van het optreden. Lichaamstaal bestaat preciezer gezegd uit gebaren, mimiek, lichaamshouding, stemgeluid en oogcontact. Gebaren zijn bewegingen van handen, hoofd of andere lichaamsdelen met de intentie om te communiceren. Quintilianus hanteert met zijn tweedeling dus een meer rudimentaire indeling van lichaamstaal. Zo vallen bij Quintilianus ook gezichtsuitdrukking en lichaamshouding onder de gebaren, terwijl hij oogcontact niet bespreekt. Op handgebaren gaat hij daarentegen uitvoerig in.

Uit zijn bespreking daarvan valt op te maken dat er vier soorten handgebaren zijn: (i) gebaren die iets nabootsen, (ii) gebaren waarbij je jezelf of iets anders aanwijst (i.e. indexicalen), (iii) ideogrammen (i.e. gebaren die de logische, karakterologische of emotionele structuur visualiseren van wat er gezegd wordt), en (iv) gebaren om de maat aan te geven zoals een dirigent dat doet. Nabootsen raadt Quintilianus sterk af omdat de redenaar geen toneelspeler of komedieacteur is. Retorica is geen theater en de orator moet er daarom op letten niet over te komen als een mimespeler. Gebaren om de maat aan te geven lijkt Quintilianus eveneens af te raden, gelet op het feit dat hij instemmend Cicero citeert: "Niet met subtiel vingerwerk, niet door met de vingertoppen de maat te tikken, maar met de romp als geheel en door op mannelijke wijze met de heupen te draaien geef je het ritme van je betoog aan." Gebaren die iets aanwijzen wil hij nog wel billijken, maar zijn voorkeur gaat vooral uit naar de ideogrammen. Daaraan besteedt hij verreweg de meeste aandacht.

Quintilianus onderscheidt de door hem besproken retorisch verantwoorde handgebaren scherp van de al genoemde nabootsende gebaren van toneelspelers, alledaagse onbewuste gebaren, gebaren van oude retoren en oudere handboeken, en buitenlandse gebaren. Aan het eind van zijn bespreking noemt hij nog enkele algemene principes die voor alle handgebaren gelden. Zo moeten de gebaren synchroon lopen met wat gezegd wordt, mag de retor niet teveel en ook niet te weinig gebaren gebruiken, dienen de gebaren de tekst te volgen in plaats van andersom, mogen de handen niet boven de ogen en onder de borst uitkomen, en niet te ver naar links en rechts uitwijken, moeten beide handen zoveel mogelijk op elkaar aansluiten, en moeten de gebaren meer ruimte innemen naarmate het onderwerp belangrijker is.

1.5.9 Reduceert het recht retorica tot redeneerleer? (2021-12-25 15:51)

Beschouw het volgende argument. Fraaie stijlmiddelen zijn voor kleine onbeduidende rechtszaken zowel lachwekkend als absurd en voor grote gewichtige rechtszaken van leven of dood ongepast en onbeschaamd. Het recht staat daarom geen verfraaiing van de verwoording toe. Recht reduceert dus retorica tot redeneerleer. Is dit argument steekhoudend? Nee. Het suggereert ten onrechte dat retorica slechts zinloze versiering toevoegt aan argumentatieve inhoud. Verfraaiing valt als retorische stijldeugd echter geenszins samen met zoiets als louter lege versiering. Bovendien omvat wat retorici stijl, taalgebruik, uitdrukkingwijze of verwoording noemen veel meer dan verfraaiing. En retorica omvat als discipline meer dan verwoording en ordening van argumenten. Hierbij kan gedacht worden aan emotieleer, karakterleer en allerlei non-verbale uitvoeringsaspecten. Retorica is als leer gericht op 'goed spreken' in een bepaald opzicht zelfs *prima philosophia* oftewel iets waarin alle denken en spreken uiteindelijk gegrond is. In mijn tweeluik *Het Retorische Weten* werk ik deze laatste gedachte uit, maar zie ook [1]hier voor een iets andere invalshoek. Genoemd argument miskent de retorica dan ook volledig. Wie het geslaagd vindt toont vooral aan niets van haar wezen begrepen te hebben. Retorica is zoveel meer dan ornamentalsleer. Dit begrijpen vereist een denkweg die weinigen bereid zijn te gaan.

1. <http://gjerutten.blogspot.com/2021/02/dialectiek-als-de-limiet-van-retorica.html>

1.5.10 Decorum (2021-12-25 23:28)

Het passende of *decorum* heeft zich ontwikkeld van een van de vier stijldeugden voor de verwoording tot een centraal allesverbindend retorisch concept. Het optreden van de redenaar is het geheel van inhoud, verwoording en uitvoering. De inhoud betreft primair de zaak en de personen oftewel de omstandigheden en de personages, maar uiteindelijk heeft de inhoud

betrekking op de gehele in de redevoering besloten gedachtegang. De inhoud is passend indien deze aansluit bij doel, publiek, plaats van de redevoering, het tijdsmoment of *kairos*, spreker, rechtzoekende, tegenstander, toespraaktype, toespraakonderdelen en deugd. De verwoording is passend indien deze aansluit bij de inhoud en genoemde tien elementen. De uitvoering is passend indien deze aansluit bij de verwoording, de inhoud en genoemde elementen. Het optreden tenslotte is passend indien de verwoording, de inhoud en de voordracht allen passend zijn. Volgens Quintilianus is het met name de voordracht die bepaalt of men het optreden van de spreker gepast vindt of niet.

Decorum is een interessant concept. Als A passend is, dan is er voor de onderhavige context een relevante B zodanig dat A past bij B. Indien A het geheel is van B en C, dan is A passend dan en slechts dan als B en C passend zijn. Laat A passen bij B en laat B passen bij C. Het lijkt dan redelijk om te stellen dat A ook past bij C. Zo past bijvoorbeeld de verwoording ook bij het publiek indien de verwoording bij de inhoud past en de inhoud bij het publiek. *Decorum* induceert dus een transitieve relatie op de verzameling van retorische componenten. Deze relatie is eveneens reflexief omdat iets uiteraard altijd bij zichzelf past. En de relatie is symmetrisch. Want als A bij B past, dan past B ook bij A. De relatie is derhalve een equivalentierelatie. Zo verkrijgen we equivalentieklassen van retorische componenten. Laat nu A bij B en C passen. Volgt dan automatisch dat B en C ook bij elkaar passen? Stel bijvoorbeeld dat de verwoording bij de inhoud en het publiek past. Volgt dan ook dat inhoud en publiek bij elkaar passen? Dit lijkt inderdaad het geval te zijn. Want als inhoud en publiek helemaal niet bij elkaar passen, hoe kan er dan een verwoording zijn die bij beide tegelijk past?

Eerdergenoemde transitiviteit is van belang voor de definitie van *decorum* voor de verschillende retorische componenten. De inhoud is per definitie passend indien ze bij het publiek (en de hierna niet meer genoemde overige eerdergenoemde elementen) past. De verwoording is per definitie passend indien ze bij de inhoud past en indien de inhoud passend is. Er volgt dan onmiddellijk dat de verwoording ook bij het publiek past. De voordracht is per definitie passend indien ze bij de verwoording past en indien de verwoording passend is. Er volgt dan onmiddellijk dat de voordracht ook bij de inhoud en het publiek past. Ook volgt dan dat de inhoud passend is. Het optreden tenslotte is per definitie passend indien voordracht, verwoording en inhoud alle passend zijn. Want het optreden is het geheel van voordracht, verwoording en inhoud. Uit het passend zijn van de voordracht volgt direct dat ook de verwoording en de inhoud passend zijn. We zouden dus kunnen volstaan met opmerken dat het optreden passend is indien de voordracht passend is. Daarom kan Quintilianus opmerken dat het de voordracht is die bepaalt of het optreden gepast is.

1.5.11 Conspiracy theories and bad theology (2021-12-27 12:29)

Are conspiracy theories akin to evil deity theories? In the latter it's not deceiving politicians, capitalists or scientists that have secret evil plans with the world, but a hidden evil deity that has such plans. If so, conspiracy theories are just secular forms of bad theology. Some forms of gnosticism are examples of evil deity theories. There's a concealed evil deity (demiurge) that entrapped humanity. We need to be liberated by knowledge (gnosis) of the truth by awakened messengers that know the secret. Naturalized, we arrive at conspiracy theories.

1.5.12 A Way of Intellectually Responsibly Trusting Theism (2021-12-30 19:15)

In a short [1]paper I propose a way of trusting theism in an intellectually responsible manner. I do not hold that this way is the only way of having such trust. This paper is a summarized version of a part of my earlier work on worldviews.

1. https://www.gjerutten.nl/TrustingTheism_ERutten.pdf

1.5.13 Het religieuze als odyssee (2021-12-31 19:00)

Verondersteld dat het religieuze leven de narratieve structuur van een lange zoektocht heeft, welke zijn dan haar levensstadia? Hieronder een suggestie voor een uit zeven stadia bestaande religieuze odyssee.

I Immanentie. De ongereflecteerde bestaanservaring. De niet subjectief gereflecteerde levenshouding. Leven in zijnsvergetelheid. Geestloos bestaan.

II De onverwachte barst, de scheur, de breuk. Het plotseling aangesproken worden. Het appel dat gedaan wordt. Het arrest. Iets breekt door de oppervlakte heen. Iets dringt het bestaan binnen.

III De verwarring, de worsteling. Het rusteloze ongemak. Het verlangen naar duiding, naar richting.

IV Het zoekende. Het aangaan van de uitdaging. Het aandurven van het avontuur, het nieuwe, het ongewisse. Op zoek naar inzicht.

V De bewustwording. Licht breekt door. *Lichtung*. Het geschenk van inzicht in de menselijke conditie. Het besef in en door het woord te leven. *Logos* als het stichtende en dragende van mens en wereld. Ontdekken van het wezen van de mens. Leven in zijnsverstaan.

VI De intensivering. Het nader verkennen van het pril ontdekte. Het doorleven en ervaren van wat zijnsverstaan is. Het ondergedompeld worden in het ontsloten zijn. Gaan staan in het samenspel van woord, geest en wereld. Scheppend leven.

VII Transcendentie. De sprong naar het oneindige. Het ontdekken van een alles begrondende transcendente geest buiten onze geest. De sublieme ervaring van het absolute. Het Goddelijke.

2. 2022

2.1 januari

2.1.1 Nieuwe collegereeks voor Symbolische leven I (2022-01-10 21:57)

Binnenkort zal ik voor de master *Filosofie van cultuur en bestuur* aan de Vrije Universiteit wederom een collegereeks verzorgen voor het vak *Symbolische leven 1*. Interesse? Benader mij op e.rutten@vu.nl.

Doelstelling en inhoud

Doel van deze reeks is om inzicht te verwerven in de rol en betekenis van wereldbeelden of zinzperspectieven. Wat zijn zinzperspectieven en hoe beïnvloeden ze onze blik op de wereld? We staan stil bij de verschillende aspecten ervan, zoals een cognitief-theoretisch beeld van de wereld en de plaats van de mens daarin, een normatief-praktische visie op wat voor de mens het goede leven is, en een bepaalde grondstemming die bepaalt hoe de wereld innerlijk gevoelsmatig wordt beleefd. Vervolgens richten we ons op de vraag hoe zinzperspectieven zich verhouden tot het absolute binnen de metafysica en het sublieme binnen de esthetiek. We ontwikkelen aan de hand van Longinus, Burke en Kant eveneens een adequate fenomenologie van het sublieme als eigenstandig ervaring. Vervolgens doordenken we ook de metafysica als op zichzelf bestaande discipline. Is de metafysica dood of is een vruchtbare metafysica nog altijd mogelijk? En zo ja, hoe? Daarnaast komen eveneens een aantal gerelateerde thema's aan de orde, zoals niet-feitelijke waarheid, het heilige bij Rudolf Otto, Meillassoux's greep naar het absolute, het auratische bij Walter Benjamin, en tenslotte de thematiek van *eros* en *philia* en de zin van liefde en lijden.

Literatuur

- Syllabus (beschikbaar op de weblinks hieronder)
- Rutten, E., *Het retorische weten*, Uitgeverij Leesmagazijn, 2018
- Rutten, E., *Het retorische weten II*, Uitgeverij Leesmagazijn, 2021

Rooster (gemiddeld 63 pagina's per bijeenkomst)

Avondcollege 8 maart (47 pagina's)

1. Syllabus [1]*Over de zin van redelijke wereldbeelden*
2. Syllabus, een beknopte *analytische* weergave van (1) toegepast op theïsme [2]*A Way of*

Intellectually Responsibly Trusting Theism

3. Het hervinden van ons authentieke zelf: Charles Taylor over de malaise van de moderniteit (*Het retorische weten*, pp. 143-151)
4. Dat wat zich toont - Filosoferen over niet-feitelijke waarheden (*Het retorische weten II*, pp. 7-16)
5. Hoe verhoudt niet-feitelijke zich tot niet-epistemische waarheid? (*Het retorische weten II*, pp. 257-260)
6. Syllabus [3]*Wereldbeelden en de-wereld-voor-ons*

Avondcollege 15 maart (64 pagina's)

7. Over het verhevene bij Longinus en zijn verhouding tot alternatieve concepties van het sublieme (*Het retorische weten*, pp. 93-107)
8. Toelichting op 'Over het verhevene bij Longinus' (*Het retorische weten*, pp. 109-113)
9. Syllabus [4]*Over het sublieme bij Longinus en Burke*
10. Syllabus [5]*Stellingen over het sublieme bij Kant*
11. Kant over het mathematisch verhevene (*Het retorische weten II*, pp. 112-118)
12. Syllabus [6]*Het Longiniaans sublieme*
13. Syllabus [7]*Over het heilige bij Rudolf Otto*
14. Syllabus [8]*Metamorfozes lezing over Bataille en het monotheïsme* (Let op: volg de link in de post naar de lezing zelf!)

Avondcollege 22 maart (81 pagina's)

15. Nader tot de chaos: Meillassoux's greep naar het absolute (*Het retorische weten*, pp. 153-161)
16. Plato's *De Sofist* en een daarop geïnspireerd Godsargument (*Het retorische weten II*, pp. 37-46)
17. Waarom bestaat God? (*Het retorische weten II*, pp. 47-61)
18. Waarheidsmakers van ware negaties: is het 'niet' een deel van het zijn? (*Het retorische weten II*, pp. 47-61)
19. Voorbij Kant. Op zoek naar onweerlegbare voorbeelden van a priori synthetische kennis (*Het retorische weten II*, pp. 77-82)
20. Is de metafysica dood? Een pleidooi voor een substantiële metafysica (*Het retorische weten II*, pp. 119-130)
21. Syllabus [9]*Opkomst, ondergang en terugkeer van de parallellie tussen denken en zijn*

Avondcollege 5 april (60 pagina's)

22. Over het begrip 'aura' in Walter Benjamins kunstwerkessay (*Het retorische weten*, pp. 193-202)
23. Syllabus [10]*Over de relatie tussen eros en philia in Ad Verbrugges Staat van Verwarring: Het offer van liefde*
24. De vraag naar het lijden (*Het retorische weten*, pp. 115-129)
25. De amoureuze liefde: een innerlijke explicatie (*Het retorische weten*, pp. 211-236)
26. De vorm van de vormloosheid (*Het retorische weten II*, pp. 260-262)

Toetsing

De collegereeks zal worden afgesloten met een schriftelijke toets.

Schrijfpdracht

De schrijfpdracht dient uit maximaal 1500 woorden te bestaan en uitgeprint te worden ingeleverd. Dit is vereist om aan de toets te kunnen deelnemen. Vermeld op de uitdraai

naam, studienummer en het aantal woorden. Ga nadrukkelijk in op één of meerdere van de opgegeven teksten.

1. https://www.gjerutten.nl/ZinRedelijkeWereldbeelden_ERutten.pdf
2. https://www.gjerutten.nl/TrustingTheism_ERutten.pdf
3. <http://gjerutten.blogspot.com/2013/06/wereldbeelden-en-de-wereld-voor-ons.html>
4. <https://www.gjerutten.nl/Over%20het%20sublieme%20bij%20Longinus%20en%20Burke.pdf>
5. <https://www.gjerutten.nl/Stellingen%20over%20het%20sublieme%20bij%20Kant.pdf>
6. https://www.gjerutten.nl/Sublieme_ForumC_ERutten.pdf
7. <https://www.gjerutten.nl/Over%20het%20heilige%20bij%20tto.pdf>
8. <http://gjerutten.blogspot.com/2014/06/batailles-re-sacralisering-van-het.html>
9. https://www.gjerutten.nl/ParallellieDenkenZijn_ERutten.pdf
10. https://www.gjerutten.nl/TijdschriftVoorFilosofieErosPhilia_ERutten.pdf

2.1.2 Het ontologisch Godsargument van Pruss (2022-01-14 01:04)

Vandaag ging ik in Rotterdam bij *De Passie* in debat met Bart Klink over de vraag of God bestaat. Mijn opening is [1]*hier* online beschikbaar. Het betreft een zo toegankelijk mogelijke weergave van het ontologisch Godsargument van Alexander Pruss. Pruss ontwikkelde zijn argument door het ontologisch Godsargument van Kurt Gödel aan te scherpen.

1. <https://www.gjerutten.nl/BestaatGodDebatERutten.pdf>

2.1.3 Verschil moet er zijn: Een beknopte versie van het semantisch argument (2022-01-31 00:44)

Als twee primitieve oftewel semantisch niet nader analyseerbare termen ook nog eens exact dezelfde verwijzing hebben, dan zijn de betekenissen van beide termen gelijk. Uit deze stelling volgt dat er geen universele eigenschappen zijn. Stel immers dat er een universele eigenschap is. Alles wat bestaat heeft dan deze eigenschap. Die eigenschap is dan een conjunctie van primitieve termen die allemaal dezelfde verwijzing en dus op grond van genoemde stelling ook dezelfde betekenis hebben als de primitieve term 'bestaan'. De vermeende universele eigenschap is dus 'bestaan', hetgeen onmogelijk is. Bestaan is geen eigenschap. Iets moet immers eerst bestaan om überhaupt eigenschappen te hebben, zodat 'bestaan' zelf geen eigenschap kan zijn. Er zijn dus geen universele eigenschappen. Deze conclusie heeft enorme implicaties. Zo volgt eruit dat er niet-materiële, niet-fysische, niet-natuurlijke en niet-mentale objecten bestaan. Dit is het einde van het materialisme, fysicalisme, naturalisme en idealisme. Alle monistische wereldbeelden sneuvelen. Kortom, verschil moet er zijn. Alleen dualistische wereldbeelden, zoals theïsme, overleven. En natuurlijk ook platonisme, wat, zoals ik elders laat zien, een vorm van theïsme is.

2.2 februari

2.2.1 Heraclitus en het semantisch argument: een metafysische bezinning op de aard van het zijn (2022-02-11 08:14)

De conclusie van mijn semantisch argument luidt dat er geen universele eigenschappen bestaan. Steeds bestaat voor elk zijnde ook de negatie ervan. Dit geeft ons een goede reden om te erkennen dat zoals Heraclitus leert de natuur inderdaad een kosmische harmonie of eenheid der tegendelen is. De afwezigheid van universele eigenschappen past immers goed bij een Heraclitische logos van opposities. Deze logos is bij hem onveranderlijk, eeuwig en noodzakelijk. Het spel der tegendelen is echter dynamisch. De tegendelen gaan voortdurend in elkaar over. Over de tegendelen spreekt Heraclitus in termen van spanning en strijd. En zelfs van oorlog. De tegendelen staan op gespannen voet met elkaar en zo is voortdurend alles in beweging. Deze eeuwige strijd is de strijd van die ene onveranderlijke logos die het zijn bestiert. Het zijn is dan ook niet alleen radicaal vrij zoals het semantisch argument leert, maar eveneens ten diepste dialectisch en zelfs antagonistisch. Ook dit sluit naadloos aan bij de conclusie van mijn semantisch argument. Het vloeit er zelfs uit voort. Dat de conclusie dat er geen universele eigenschappen zijn inderdaad vergaande implicaties heeft, heb ik vaker besproken. Zo moet bijvoorbeeld ook de monadeleer van Leibniz het ontgelden. Niet alles is immers een monade. De wegen naar de conclusie zijn bovendien talrijk. In wat volgt schets ik drie wegen vanuit voorgaande bezinning op de metafysische aard van het zijn.

Stel dat het zijn ontologisch of in elk geval logisch gegrond is in symmetriebrekingen of bifurcaties van het niets. Stel anders gezegd dat de werkelijkheid ontstaat door of moet worden begrepen als splitsingen of brekingen van het niets. In dat geval kan het zijn slechts als contrasten of differenties verschijnen. Differenties en contrasten zijn verschillen. Maar als het zijn altijd al bestaat uit verschillen, dan is er voor iedere eigenschap altijd iets dat die eigenschap niet heeft. Er zijn dan geen universele eigenschappen, wat precies de conclusie is van mijn semantisch argument. Een tweede overweging verloopt als volgt. Indien de werkelijkheid ten diepste intelligibel is, rede, logos, dan is zij wezenlijk discursief en derhalve inderdaad gegrond in verschillen. Het zijn is dan een geheel van eerdergenoemde differenties. Wederom volgt dat er geen universele eigenschappen zijn.

Een derde overweging sluit aan bij het eerdergenoemde dialectische moment van het zijn. Logos sluit de negatie in. Volgens dialectici behoort negatie zelfs tot het wezen van de logos. Zeggen dat de wereld ten diepste logosmatig is, komt dan ook neer op zeggen dat de negatie is ingeschreven in het zijn. Het is een existentieel van het zijn. Alles heeft zo zijn 'niet'. Maar dan zijn er inderdaad geen universele eigenschappen. Natuurlijk leert Hegel dat er ook

steeds sprake is van een *aufhebung*. De *aufhebung* wordt echter bij Hegel voortdurend weer genegeerd, zodat er na iedere *aufhebung* een nieuwe oppositie ontstaat en de universaliteit doorbroken wordt. Dit gaat door tot aan de absolute geest of ultieme zijnsgrond waarin alle opposities uiteindelijk gegrond zijn. Dit gegrond zijn in het ene is een uiteindelijke differentie. Want zoals gezegd is het zijn niet alleen radicaal vrij, maar ook ten diepste antagonistisch. De logos van het zijn is de negatie. Zo komen we weer uit bij de Heraclitische logos van de tegendelen en een ten diepste non-conformistisch en antagonistisch zijn, zoals dus eveneens de conclusie van het semantisch argument ons leert. De laatste waarheid over de metafysische aard van het zijn die we door dit argument op het spoor komen grondt tenslotte zelfs God zoals ik elders heb laten zien. Het semantisch argument spreekt tot ons over de geestelijke grond van het zijnsgeheel en de intieme band tussen logos, geest en wereld. Daarbij kan nu aangevuld worden dat een antagonistisch zijn een treffende metafysische verklaring vormt voor het transgressieve in Gods aard.

2.2.2 Het Platonisme is een theïsme - column voor filosofisch tijdschrift Sophie (2022-1) (2022-02-13 12:09)

Volgens het Platonisme zijn er onvergankelijke Ideeën (zoals 'Paard' en 'Eenhoorn') die buiten ruimte en tijd bestaan. Maar waarom bestaan er bijvoorbeeld wel paarden, maar geen eenhoorns? Plato lost dit op door een God te veronderstellen die besluit in de materie wel het Idee 'Paard', maar niet het Idee 'Eenhoorn' te verwerkelijken. Is er echter ook een niet-theïstische oplossing?

De Platonist kan beweren dat er vele universums zijn en dat elk Idee in tenminste één universum concreet gestalte krijgt. Zo worden alle Ideeën uitgedrukt, alleen niet allemaal in hetzelfde universum. Deze oplossing lijkt op het multiversum voorstel dat vaak wordt ingebracht als bezwaar tegen het fine tuning argument voor het bestaan van God. Net zoals dat voorstel houdt deze eerste oplossing geen stand. Want wie of wat bepaalt dan hoe de Ideeën over de verschillende universums verdeeld worden?

Hierop kan geantwoord worden dat ons universum net als elk ander één van de mogelijke combinaties van Ideeën uitdrukt. Een ongegronde arbitraire verdeling wordt zo vermeden. Maar zo krijgen we een nogal omvangrijk multiversum. Zo omvangrijk dat het veronderstellen van slechts één universum met een God veel zuiniger en dus plausibeler lijkt. Wat stelt een enkel universum met een God immers voor vergeleken met een multiversum waarin alle mogelijke combinaties van de Ideeën – ook de meest bizarre en exotische – gerealiseerd zijn?

Een tweede oplossing is het veronderstellen van een kosmisch natuurproces. Dit proces heeft op elk moment een bepaalde materiële toestand en die bepaalt welke Ideeën wel en niet gerealiseerd worden. Ieder Idee vereist voor de verwezenlijking ervan namelijk specifieke materiële omstandigheden en daaraan is niet altijd voldaan. Het probleem van deze oplossing is dat de materie weinig mogelijkheden uitsluit. Het zijn precies de te realiseren Ideeën die het doel en dus de richting bepalen van genoemd natuurproces. De natuur ontwikkelt zich in de richting die bepaald wordt door de Ideeën die de natuur moet gaan uitdrukken. Maar wie of wat bepaalt dan welke Ideeën het doel vormen waarop de zich ontwikkelende materie zich richt? Wie of wat bepaalt anders gezegd welke Ideeën door de natuur uitgedrukt gaan worden? Zo komen we opnieuw uit bij een wilsbesluit van een goddelijk bewustzijn. Deze tweede oplossing slaagt dus evenmin.

Er is uiteindelijk geen goede niet-theïstische oplossing. Met een knipoog naar Sartres beroemde essay uit 1946 kunnen we dan ook met recht zeggen: Het Platonisme is een theïsme.

Soφie is een filosofisch tijdschrift dat zesmaal per jaar verschijnt. Zij biedt een intellectuele uitdaging door kritisch na te denken over actuele onderwerpen, geïnspireerd door de christelijke traditie.

2.2.3 Klassieke retorica, Plato, de-wereld-voor-ons en het semantisch argument (2022-02-23 19:22)

Donderdagavond 17 februari gaf ik in de Grote Kerk in Den Bosch voor de protestantse gemeente een lezing in het kader van de reeks *Viermaal waarheid*. Ik behandelde de retorische waarheidsconceptie van Gorgias, de filosofische waarheidsopvatting van Plato en de waarheidsnotie van mijn wereld-voor-ons kennisleer. De rode draad was het innige samenspel tussen woord, geest en wereld. De lezing mondde uit in een argumentatie voor het geestelijk zijn van de grond van het zijnsgeheel. Dit argument hangt nauw samen met mijn semantisch argument. De lezing met vragenronde is [1]hier beschikbaar.

1. https://www.gjerutten.nl/ViermaalWaarheid_ERutten.mp3

2.2.4 Waarom bij Aristoteles de vormen niet alleen in de dingen zijn (2022-02-27 13:51)

Bij Aristoteles hebben de vormen of essenties twee bestaanswijzen, namelijk actueel bestaan en potentieel bestaan. Zo stelt Aristoteles dat bij wezensveranderingen, dus bijvoorbeeld bij ontstaansprocessen, de vorm overgaat van een potentiële in een actuele toestand door zich met materie te verbinden en zich zo in de materie te actualiseren. Net zoals bij Plato bestond dus ook bij Aristoteles de vorm 'mens' al voordat er mensen op aarde rondliepen. Het verschil met Plato is echter dat de vorm 'mens' toen nog slechts potentieel en dus niet al actueel bestond. Bij Plato bestond de vorm 'mens' daarentegen wel reeds actueel, namelijk als actueel bestaand abstract object in het transcendenten Ideeënrijk. Volgens Plato bestaan alle vormen actueel als transcendenten abstracte objecten. Hij erkent geen potentiële vormen. Het onderscheid tussen potentieel en actueel bestaan is dan ook typisch aristotelisch. Vanuit de door Aristoteles geïntroduceerde begrippen 'actualiteit' en 'potentialiteit' moeten we zeggen dat de platoonse vormen in het Ideeënrijk actueel en niet potentieel zijn. Plato zelf zou zijn vormen echter gewoon "het waarlijk zijn" noemen. Genoemd onderscheid tussen actueel en potentieel is hem vreemd. Aristoteles heeft daarentegen potentiële vormen echt nodig. Indien Aristoteles geen potentieel bestaande vormen zou accepteren, kan hij niet langer volhouden dat er

een immanente normerende orde is die de natuur begrenst. Hij zou dan feitelijk een cartesiaan zijn. Want wat in de natuur zorgt er dan nog voor dat er bijvoorbeeld wel mensen, maar, zeg, geen eenhoorns kunnen ontstaan? Zonder potentiële vormen zou de natuur nergens aan gehouden zijn. Aristoteles accepteert immers geen normerende en zo de natuur begrenzende transcendenten Ideeën zoals Plato doet. Aristoteles heeft die potentieel bestaande vormen dus nodig voor het gronden van zijn immanente begrenzende natuurorde. Potentieel bestaan is verder een *sui generis* categorie en niet nader analyseerbaar. Het is goed te benadrukken dat het domein van het potentiële bestaan haaks staat op het domein van het actuele bestaan. Dit laatste domein omvat actueel bestaande gedachten aan actuele of potentiële objecten, actueel bestaande immanente materiële objecten en actueel bestaande transcendenten abstracte (en goddelijke) objecten.

2.3 maart

2.3.1 Modi van sterven (2022-03-02 21:54)

Wat is erger, existentieel of fysiek sterven? Wat fysiek sterven is, mag duidelijk zijn. Maar wat is existentieel sterven? Laten we zeggen dat iemand existentieel sterft wanneer hij of zij ten onrechte van een afschuwelijk misdrijf beschuldigd wordt en iedereen voor altijd zal geloven dat hij of zij inderdaad schuldig is, of wanneer iemand verbannen wordt en zijn thuis en al zijn vrienden en familie voor altijd verliest, of deze verliest doordat zij allen fysiek sterven, of wanneer iemand zijn levenswerk verliest dan wel lijdzaam moet toezien hoe iemand anders volstrekt onterecht maar zeer succesvol dat levenswerk aan zichzelf toeschrijft. En wat is erger, fysiek sterven terwijl de rest van de wereld doordraait of fysiek sterven wetende dat de gehele aarde vergaat? En zou het vergaan van de gehele aarde een noodzakelijk teken zijn van de afwezigheid van God of zelfs het niet bestaan van God? We leven tegenwoordig in een wereld waarin door menselijk toedoen inderdaad de gehele aarde kan vergaan. Sterker nog, waarin slechts één over voldoende macht en middelen beschikkend mens de aarde plotseling totaal kan vernietigen. Was het achteraf gezien eenvoudigweg onvermijdelijk dat de mensheid ooit in zo'n instabiele toestand terecht zou komen? Door onze eeuwenlange technologische vooruitgang zijn immers steeds krachtigere vernietigingsmiddelen in handen gekomen van steeds minder mensen, waardoor het inderdaad slechts een kwestie van tijd leek voordat een vernietigingskracht groot genoeg om de hele aarde te vernietigen in handen zou komen van een enkele nietsontziende alleenheerser. Zomaar even wat vragen.

2.3.2 Opkomst, ondergang en terugkeer van de parallellie tussen denken en zijn (2022-03-10 23:56)

Het postulaat van de parallellie tussen denken en zijn gaat terug op Parmenides en is vooral door het werk van Plato, Aristoteles en de neoplatonisten stevig verankerd in de hoofdstroom van de Griekse wijsbegeerte en middeleeuwse metafysica. Maar ook de grondlegger van de moderne wijsbegeerte, Descartes, gaat ervan uit. In een nieuw [1]artikel volg ik het spoor van het parallellenpostulaat vanaf Parmenides tot Descartes en laat ik zien hoe het een cruciale rol speelt in het ontologisch Godsargument van Anselmus.

1. https://www.gjerutten.nl/ParallellieDenkenZijn_ERutten.pdf

2.3.3 Gedachte-experiment (2022-03-20 14:44)

Stel dat de mensheid door eigen toedoen zichzelf en al het leven op aarde vernietigt, zodat de aarde voor miljoenen jaren terugvalt in woesternij voordat zich langzaam weer nieuwe levensvormen ontwikkelen. Zou dat een empirische weerlegging zijn van het bestaan van een *goede* God?

Stel vervolgens dat *één enkel mens* over de macht beschikt om alles op aarde te vernietigen en dat ook doet, zodat de aarde voor miljoenen jaren terugvalt in woesternij voordat zich langzaam weer leven ontwikkelt. Zou *dát* het bestaan van een goede God empirisch weerleggen?

Iemand zou kunnen opmerken dat een goede God een dergelijke vernietiging misschien nog zou laten gebeuren indien het echt een direct gevolg is van het collectief gedrag van de hele mensheid, maar toch redelijkerwijs zal willen en kunnen ingrijpen indien slechts één enkel kwaadaardig mens op het punt staat de hele aarde te vernietigen. Dit zou dan betekenen dat alleen de tweede situatie onverenigbaar is met het bestaan van een goede God.

2.3.4 Verschil moet er zijn - column voor filosofisch tijdschrift Sophie (2022-2) (2022-03-26 18:29)

Alles wat bestaat heeft eigenschappen en bij iedere eigenschap hoort een begrip. Zo hoort bij 'rood-zijn' het begrip 'rood'. Als twee simpele enkelvoudige begrippen, zoals 'bestaan' en 'zijn', of 'entiteit' en 'object', dezelfde verwijzing hebben, dan zijn hun betekenissen redelijkerwijs gelijk. Hieruit volgt dat er géén *universele* eigenschappen zijn. Voor iedere eigenschap

bestaat er iets dat die eigenschap niet heeft. Want als er een universele eigenschap zou zijn, dan is het een aaneenvoeging van één of meerdere enkelvoudige begrippen die elk dezelfde verwijzing en dus dezelfde betekenis hebben als het begrip 'bestaan'. Die universele eigenschap is dus 'bestaan', wat onmogelijk is omdat 'bestaan' als *voorwaarde* voor het bezitten van eigenschappen zelf geen eigenschap is.

Sommige fysici begrijpen de werkelijkheid als geheel van symmetriebrekingen, zodat de wereld een bundel van splitsingen betreft en universele eigenschappen inderdaad ontbreken. Postmodernen die zich toch aan metafysica wagen, menen dat de wereld teruggaat op differenties of verschillen. Ook dan ontbreken universele eigenschappen. Volgens dialectici ontwikkelt niet alleen het menselijk denken, maar ook de wereld zich door negaties, zodat ontkenning tot het wezen van de wereld behoort. Dit sluit universele eigenschappen eveneens uit.

De afwezigheid van universele eigenschappen heeft grote gevolgen. Zo is *niet* alles materieel. Er zijn daarom niet-materiële en dus immateriële dingen. Evenzo volgt dat er niet-fysische, niet-natuurlijke (bovennatuurlijke), niet-veroorzaakte (onveroorzaakte), niet-gedetermineerde (vrije), niet-vergankelijke (onvergankelijke), niet-immanente (transcendente) en niet-contingente (noodzakelijke) dingen zijn. Dit is het einde van het materialisme, fysicalisme, naturalisme en vele andere "ismen".

Elk "Alles is zus" of "Alles is zo" wereldbeeld sneuvelt. De werkelijkheid is radicaal vrij. De wereld laat zich door geen enkel "Alles is dit" of "Alles is dat" keurslijf knechten. Kortom, verschil moet er zijn. Alleen dualistische wereldbeelden, zoals theïsme en platonisme, overleven. Platonisme impliceert echter theïsme zoals ik in mijn vorige column betoogde.

Voor elk bestaand ding bestaat dus ook de negatie ervan. De natuur is daarom, zoals Heraclitus leert, een eenheid van tegendelen. Over deze tegendelen spreekt hij in termen van spanning en strijd. Ze staan op gespannen voet met elkaar en zo is voortdurend alles in beweging. De wereld is dan ook niet alleen radicaal vrij, maar eveneens antagonistisch. Vrijheid is gegrond in subjectiviteit. Vrijheid is een kenmerk van geest. De wereldgrond lijkt dus een vrij geestelijk wezen te zijn en kan daarom passend 'God' worden genoemd. Het antagonistische van de wereld hangt dan eveneens samen met Gods aard.

Soφie is een filosofisch tijdschrift dat zesmaal per jaar verschijnt. Zij biedt een intellectuele uitdaging door kritisch na te denken over actuele onderwerpen, geïnspireerd door de christelijke traditie.

2.4 april

2.4.1 Workshop 'wereldbeelden' (2022-04-15 20:19)

Media worden tegenwoordig regelmatig geconfronteerd met kritiek op de vermeende eenzijdigheid en onbetrouwbaarheid van het nieuws. Deze kritiek ontstaat mede omdat steeds meer mensen de stroom aan nieuwsberichten als bedreigend ervaren voor hun wereldbeeld. Elk mens heeft hoe dan ook een of ander wereldbeeld. Ieder van ons zoekt in dit leven houvast en dit doen wij door het omarmen van een bepaald 'zinperspectief' of 'totaalkader' van waaruit wij onszelf, de ander en de ons omringende wereld begrijpen. Zo'n wereldbeeld

bestaat uit (1) een opvatting over de aard van de werkelijkheid, (2) een visie op welke waarden voor een goed leven cruciaal zijn, en (3) een grondstemming die bepaalt hoe wij gevoelsmatig tegen het leven aankijken. Deze drie dimensies komen niet toevallig overeen met de drie retorische vermogens van de mens: logos, ethos en pathos. Tijdens deze workshop houden wij ons bezig met de zin van wereldbeelden. Wat zijn wereldbeelden? Waarom kan geen van ons zonder een wereldbeeld? Uit welke aspecten bestaat een wereldbeeld en welke beoordelingscriteria kunnen we in het spel brengen om verschillende wereldbeelden onderling te vergelijken? Ook onderzoeken we de praktische rol van wereldbeelden. We ontdekken hoe groot de invloed ervan is op ons communiceren en handelen. Tot slot gaan we op zoek naar ons eigen wereldbeeld. We leren hoe dit zich verhoudt tot dat van anderen en wat dit zegt over de mogelijkheden om elkaar onderling goed te kunnen verstaan.

Omschrijving van een workshop over wereldbeelden. Interesse? Mail naar e.rutten@vu.nl

BLOGBOOKER

BlogBook v1.2,
L^AT_EX 2_ε & GNU/Linux.
<https://www.blogbooker.com>

Edited: May 3, 2022

